

מפקד עברי
בספרד הלוחמת

קפיטן

מרדכי מילמן

מספרי סנדר הרשקוביץ (שרון)

לוחם בבריגדות הבינלאומיות בספרד

מ. אבי־שאול: מפקד עברי בספרד הלוחמת
(1936—1938)

בֵּין תַּפּוּחַ זָהָב וּבֵין זֵיתִים
זוֹרֵם נְהַר גְוָאדָאלְכְּבִיר.
מִן הַשֶּׁלֶג וְעַד הַחִטִּים
יֵרְדוּ שְׁנֵי נַהֲרוֹת גְּרָנָדָה.

הָהּ, אַהֲבָה
אֲשֶׁר בָּרְחָה וַתְּהִי לִבְלִימָה!

לִנְהַר גְוָאדָאלְכְּבִיר
אִזְמָרַגְדְּ הַשֵּׂעָר בִּזְקָנוֹ.
שְׁנֵי נַהֲרוֹת גְּרָנָדָה,
אֶחָד לְדֶמַע, אֶחָד לְדָם.

הָהּ, אַהֲבָה
אֲשֶׁר חָלְפָה בְּרוּחַ קְלִילָה!

(פ. גַּרְסִיָּה לוֹרְקָה)

MARK MILMAN
Jewish Captain in Fighting Spain (1936—38)
by M. AVI-SHAUL

דפוס מל"ן בע"מ, רח' הלל הזקן 6, טל. 4057, ת"א

מפקד עברי
בספרד הלוחמת

מרדכי מילמן

מאת
מ. אבי-שאול

הוצאת המחבר
תל-אביב, 1945
ההפצה בידי „חוג תומכי הספר" ע"י לפ"ק

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

א

המפלצת פורצת ממאורתה

השטן הפאשיסטי שהשתולל בטרבלינקה ובמידאנק, אותו יצור אפל שהשביע את יצריו במיוחד במחוסרי הנשק; ששחט דמם של שבויים, ישישים, נשים ותינוקות; שהשמיד בעינויים שאין הפה יכול לאמרם מיליונים יהודים; שהקים פולחן של רציחה וקניבליות בלב העולם; — פרץ בתחילה, כחית טרף צמאת דם, אל משכנות העם החבשי. עוד לפני כן כילה את זעף שגעונו בקרבנות מבני גזעו ושלא מבני גזעו בבתי הסוהר, במחנות ריכוז, במרתפי הגיסטאפו ובמאורות „החולצות" השחורות והחומות; — אך בשנת 1935 חשף את שיניו גם כלפי העולם, בצחוק־עוית זידוני התנפל על עם מחוסר נשק.

רבים הכירו עוד לפני 1935 את מהותו האמיתית של אותו טורף שדמות האדם היתה אך מסוה לפניו — אף קבעו ללא היסוס את תפקידם של הפאשיסטים האיטלקים בשירות הפאשיזם הנאצי המתכונן למסע השמד נגד עמי העולם.

אולם רבים לא אבו לראות נכוחה.

יש זכרו את ראשית גמגומו של מנהיג הקניבלים:

„אם בראשית המלחמה (מלחמת 18 — 1914), או אפילו בהמשך ימי המלחמה, היו שנים־עשר או חמשה־עשר אלף מהיהודים הללו, המשחיתים את האומה, אנוסים להכנע לגאז מרעיל — — — כי אז מיליוני קרבנות החזית לא היו מוקרבים לשוא — — —".

ראשית גמגום היה זה — כי הן חלום הזוועות בדבר ה„אלפים" הגשים השטן ברבבות, במליונים — ; ורבים נעשו לו מליצי יושר, במזיד ובשגגה: אך מיתעתע הוא... אך דבר שפתים הוא...

אפס, הקניבל דיבר ברצינות, ודבריו — פשוטם כמשמעם; מאזין הוא בערמה, מה יענו „שומרי התרבות" באירופה, ובראותו, כי שומרי התרבות אוטמים אזניהם משמוע את זעקת האימים העולה מלב המעונים — ויפרוץ אל משכנות חבש.

מה השתוללה המפלצת! ומה אטמו אזניהם נוטרי כרם התרבות האירופית!

נדפס בעתונות:

„אין נשק לחבשים, אין בכוחם להלחם כנגד להקות המטוסים וכנגד הטאנקים, ופחות מזה — כנגד הגאזים המרעילים וכנגד האיפריט, המטיל עוורון על אלפים. אין לנו אמצעי כנגד הגאזים האכזריים" — מוסיף ומקונן בן הניגוש — — —, „על־פני השדות גונח העם ושואג מאימת היסורים — רבים הוכו בעוורון ללא תקנה, רבים הם שנשרפו פניהם — — — —"

„הפצצת הכפרים ליד קבוראם וליד וולדאיה עשתה לאינואלידים ולעוורים ללא תקנה מאות נשים וילדים — — —", הודעת „הצלב האדום" היא.

ומשורר הזוועה, מרינטי, בא־כח מכובד של הספרות הפאשיסטית בקונגרסים של פא"ן־קלוב, פורט על כינור הרציחה האפל:

„המלחמה היא מקוה־טהרה לנפש העולם — — — בפרחי האורכידיאת הנוצצים של אש המרגמות היא מפארת את השדות הפורחים. היא היא הסימפוניה של קול התותחים וקול זמרת החיילים. היא מרעננת את גוף הגבר ונותנת בו כוח של קסם בעיני האשה. לבסוף — יפה המלחמה יען כי משמשת היא את גדלותה של איטליה הפאשיסטית."

„הגזע הנבחר" עיווה פניו בלעג מתועב כנגד נוטרי התרבות באירופה. הפאשיסטים האיטלקים הכריזו בגלוי, כי מאתים וששים טון איפריט, המכונה גאז החרדל, הועברו דרך תעלת סואץ לפני פברואר 1936 — ומן החבשים נמנעו לא רק כלי מלחמה אקטיביים, אלא אפילו אמצעי התגוננות. מטוס הצלב האדום שהתכונן להפליג לחבש, נעצר בצרפת של לאוואל במשך כמה ימים לשם „חקירה", יען כי נמצאו בו שבע מסכות גאז בעוד שמספר הנוסעים היה רק ארבעה.

ביום 29 באפריל, 1936, הגיע היילה סילסיה עם שארית לוחמיו אל עיר בירתו המופצצת וכעבור ימים מועטים החלה שם השתוללותו של „המישנה" הסאדיסטי גראציאני. שחיטת התושבים חסרי המגן החרידה עוד את לבבות טובי אירופה בעת שוועדת „התיאום" של חבר הלאומים ביטל, ב־6 ביולי 1936, את ה„עונשין" — את משחק הסנקציות נגד איטליה.

„תולדותיה האמיתיות של מלחמה זו לעולם לא תיכתבנה. חבש היתה נטולת כוח־הדיבור גם לפני נפילת אדיס אביבה", אומר ג. ט. גאראט, כתב ה„מנטשסטר גרדיאן", „אבל מאז ועד עתה השמידו האיטלקים בשיטתיות גם את מתי המספר, שארית בעלי ההשכלה האירופית — —. — — את כל אנשי אירופה גירשו — — —"

האפיפיור העניק את „ורד הזהב" למלכת איטליה ביום הכתרתה כ„קיסרית חבש" — אות תודה צנוע באמת מידי ראש הכנסיה הקאתולית (אשר דגלה — אהבה ורחמים) על אותם 1000 מיליוני לירות איטלקיות (שלשה־עשר מיליון לירות שטרלינג) שהגיש לו מוסוליני זמן רב לפני כן בשטרות המדינה הפאשיסטית ועל עוד 700 מיליון לירה במזומנים. לג'יסטה אישית זו מידי האפיפיור ציפה מוסוליני כל ימי מלחמת חבש; אולם הלז המציא ברכתו לדגל הפאשיסטי רק באמצעות הגמוניו האיטלקיים. עוד מעט ועתיד הואתיקן להשביע רצון את הדוצ'ה נדיב־הלב: במלחמת ספרד גמל על גדודי מוסוליני־היטלר־פרנקו בגלוי ועמד לימינם בקול רם.

צרפת חוגגת את נצחון החזית העממית — ארבעה ביוני! אבל מאחורי גבה הכינה כבר עצרת מדינאיה הבוגדים את הברית, העתידה להביא עליה הרס וחורבן ויסורים אין קץ בראשית שנות הארבעים.

וטרם התפזרו ענני העשן מעל אפר הכפרים החבשים החרבים ובטרם התנדף ריח הקטרת מיער העמודים של „כנסית פאולוס שמחוץ לחומות" ברומא, החוגגת את „נצחון הציביליזציה" באפריקה השחורה, וחרב הפאשיזם המאוחד נתקעה בלב ספרד.

ב

עם פורק עולו

עד הארבעה־עשר באפריל 1931 התקימה תקופת ימי הבינים בספרד. הפיאודליזם האפל ביותר שלט יד ביד עם קאפיטליזם חסר בושה של חברות זרות. כשבעים למאה מכלל התושבים חיו בכפר, אך רכושם בקרקע היה כמעט לא מאומה. 6,3% משטח הקרקע היו קנין של 60% וכנגדם היו 60% מן הקרקע בידי בעלי האחוזה, שהם 4% מהאוכלוסיה. ספרד המונרכית היתה גן עדן של סוחרים זריזים באיצטלא של הכנסיה הקאתולית. מלבד 31000 הכהנים חיו בספרד 20500 נזירים ועוד 60.800 נזירות, רובם ממסדר הישועיים, שערך עסקיו המסחריים היה סך 60 מיליון לירות שטרלינג, ובידיו התרכז שליש הרכוש הלאומי. הישועיים של ימי המונרכיה היו בנקאים, בעלי תחנות כוח וחשמל, בעלי חברות תחבורה ותעבורה, מסילות ברזל וחשמליות, בתי מלון ומכרות, בעלי סוכנויות־ידיעות ועתונים, קוי טלפון ותחנות ראדיו.

בזמן שרפת הכנסיות בברסלונה, בשנת 1936, נגלו בבנינים המקודשים מחסני נשק ומטמוני זהב ואבנים יקרות ואוצרות מניות בשכנותם של כלי אינקויזיציה אכזריים, מסובכים, שמקומם בבתי הנכאת, אך עדיין היו משמשים לעינויי עוברי עבירה שבמגזרים או כאמצעי סיגופים. בפסלי קדושים נמצאו אגדים של שטרות כסף. היריה הראשונה שנפלה במדריד ב־19 ביולי, 1936, נורתה מתוך כנסיה קאתולית.

המוני האכרים, רעבים, יחפים, עירומים, הם ונשיהם וילדיהם, אנאלפא־ ביתים השרויים באמונה טפלה, נשאו את העול בדומיה או נאנקו חרש כבהמת עבודה שאין תקנה לחייה, כי פלוגות המשמר של בעלי האחוזות רמסו אותם בלי רחם, לרמיזתם הקלה ביותר של האדונים־הדונים.

אך בשנת 1931 התפרץ געש המרירות והשיעבוד, ופועלי בילבאו, ברסלונה, סאראגוסה הכריזו על פריקת עול המלכות ועל יסוד הרפובליקה. הוגד למלך, שעליו להסתלק „בטרם שקיעת החמה". פעמוני ספרד צלצלו למות טורקווימדה בתקופה כה מאוחרה, בשנת 1931. זאת לא היתה ההפיכה הראשונה בספרד של המאה העשרים. אבל הפעם הכריז העם העובד, כי

לא יניח את הנשק מידו, עד ניתוצה הגמור של האינקויזיציה, וכי יבחר במוות מהשיעבוד.

המעמד השליט, אנשי בית המלך, שותפיו לעסקי ממון, פרנסי המנזרים וראשי הישועיים עם כת הקצינים, לא קבלו את הדין. הם גמרו אומר לקעקע את הרפובליקה מבפנים. בשנים הבאות דמתה ספרד לחולה המוטלת על ערש דוי, התפתלה ביסוריה, בקדחת ממארת, נאבקה עם מלאכי החבלה של העבר האפל, שילמה בדם על כל פסיעה של קומה זקופה, על כל רגע של נשימה חפשית. משרתי הריאקציה הסתגלו לצורה הרפובליקנית וכבשו וחזרו וכבשו את הגה השלטון בערמה, בכוח, בתחבולות פיננסיות, וכשהיה צורך בכך — בהתנקשויות מן המארב, ברציחות המוניות ובהטלת רבבות פועלים לבתי־הסוהר. ביחוד הרימה את ראשה הריאקציה הספרדית בעת השתלטות הנאציזם ההיטלראי בגרמניה. שנת דמים בחיי הרפובליקה היתה 1934. ובאותה שנה כרתו באי־כח מפלגות הריאקציה חוזה עם מוסוליני להבטחת תמיכתו של הדיקטטור האיטלקי בהתקוממות ימינית בספרד. הוא הבטיח בחוזה, שהיה כתוב וחתום כדין, רבבות רובים ורמוני יד, מאות מכונות יריה ומיליוני פיזיטות במזומנים לפלוגות הקונטריבולוציה. אותו חוזה עם מוסוליני הניח יסוד לשלטון־הדמים של פרנקו בספרד. ובעלי העסקים ומנהלי הבנקים הטילו מצור כלכלי על ספרד, מנעו עבודה ולחם מפועליה, יצרו „משבר", ומספר מחוסרי העבודה בעיר ובכפר עלה כמעט עד למיליון ראשי משפחה.

ב־1935 נעשהה ברית הפאשיזם הבין־לאומי גלויה לעין כל. הפאשיסט הספרדי פרימו־די־ריבירא הופיע כאורח כבוד בכינוס המפלגה הנאצית בנירנברג. משרדי „חזית העבודה" הנאצית בספרד ניהלו תעמולה הרסנית והדריכו את כוחות האויב הפנימי.

העם הספרדי הפגין בעצמה רבה את התראתו בהיטלר ובכנופיתו הספרדית: ב־20 באוקטובר, 1935, באו 400.000 ספרדים מכל חלקי הארץ, ברגל וברכב, רכובים על סוסים ועל חמורים, לשמוע את אזאנא, דובר החזית העממית, בקומילס שמחוץ לחומות מדריד. שבעה פועלים באו ברגל מאסטוריה כדי להיות נוכחים בהפגנה אדירה זו, שעברה בסדר מופתי, בהנהגת אנשי החזית העממית, הסתדרויות הפועלים מכל הסיעות. ובשנת 1936, כשנעשתה חוצפתם של שכירי הפאשיזם הספרדיים תוקפנית יותר ויותר, הלך העם הספרדי אל הקלפי — ב־16 לפברואר — והכריז באזני העולם, כי רצונו הוא לחיות בחירות.

הפאשיסטים ענו שוב בהתנקשויות, בקשר, בהתנפלויות מן המארב, באיומים גלויים בבית הפרלמנט.

אחד המדינאים הספרדים כתב אז: „אם חולמת הריאקציה על נצחון בלי דם כבשנת 1923, הרי היא טועה. אם סבורה היא, שתמצא לעומתה משטר בלתי מוגן, הרי היא טועה. כדי לנצח יהיה עליה לטפס על חומת האדם אשר המוני הפרוליטריון יקימו נגדה. זאת תהיה היאבקות לחיים או למוות.״

ב

ספרד על הגרדום

ב־6 ביולי 1936 בוטלו „העונשין" שהוטלו על איטליה. ב־19 בו פרצה מרידת הגנרלים הספרדיים נגד הרפובליקה; האות ניתן יומיים לפני כן במארוקו; והפצצת אלחסירס קדמה להעלאת צבא המאורים על אדמת חצי־האי האיברי. ומכיון שזקוקה היתה הכנופיה הפאשיסטית למזג אויר נוח יותר באירופה, הכריזה איטליה כבר ב־27 ביולי, שהיא „רואה את פרק העונשין כמחוסל"; היא הושיטה יד אחים לריאקציה האירופית, למען יוכלו כלבי הציד הספרדיים לעשות את מלאכת הדמים באטמוספירה של „שלום".

מלבד 195 הגנרלים הספרדים האקטיביים — בצבא של 100.000 — חיכו עוד 437 גנרלים ברִיזירבה, חסרי „פעולה". וכשהתירו האדונים הגרמנים־האיטלקים את הרצועה, הסתערה הלהקה צמאת הדם על אדמת ספרד ועל העם העובד בה. עקרונות מלחמתם הוסברו בבהירות מקפיאה בהוראותיו של פרנקו:

„אחד התפקידים החשובים ביותר — — — הוא עירעור כוח התנגדותו של האויב — — — הריסתם המקרית של בתי־חולים ואמבולנסים של האויב מביאה דימורליזציה בשורות החיילים — — —. במקרה של אופוזיציה בקרב התושבים יש לזרוע אש ירִיות על פני הרחובות בלי כל משא־ומתן נוסף — — — במקרים אלה אין לשים פדות בין המינים — — "

והם לא שמו פדות. בעירה הקטנה לא־ליניאה הוכרעו לטבח 300 נפש שכל פשעם היה השתייכותם למעמד העובד. „רובם קומוניסטים" — מתנחמת סוכנות ידיעות מפורסמת. אך זו היתה רק התחלה. בסיביליה עברו המאורים והלגיונרים ברחובות והטילו רימוני יד לתוך הדלתות והחלונות; 9000 נרצחו, ביניהם המוני ילדים. בסאראגוסה — 2000; בבורגוס; — 1500; בבאדאחוז — 4.000. וכל המספרים הללו החווירו לעומת 18.000 קרבנות של גראנאדה, שהועלתה לגרדום כעבור כמה חדשים, ולעומת ים הדמים והדמעות שכיסה את ספרד עם השלמת הכיבוש הפאשיסטי.

בגראנאדה נרצח פדריקו גראסיה לורקה, בעוון היותו משורר עממי

גדול, אהוב על הפועלים ועל דלת העם. גראסיה לורקה נעשה סמל לסופרי ספרד החפשיים ושירים אין מספר נכתבו לזכרו.

בבורגוס נידון למוות בירייה והוצא להורג המוסיקאי אנטוניו חוזי, על שכתב מאמר בכתב־עת, בו הוא מדמה את המוסיקה היהודית למוסיקה הספרדית, ומסביר, כי מנגינות שתיהן מביעות את רגשותיו של מעמד מדוכא, סבלותיו וקינותיו. (*

„במירידה נהרגו 1000 נפש, לרוב על־ידי חיתוך צווארם ביד הפאשיסטים", מעיד פמברטון, כתב ה„דיילי אכספרס" שבמחנה הפאשיסטים.

„לפחות 50.000 פועלים ואזרחים בלתי מזוינים נרצחו בשבועיים הראשונים", אומר ג. ט. גאראט. (**

ובאיזו מידה היו הקרבנות הללו חסרי מגן! אפילו במדריד לא יכלה הממשלה לתת נשק ביד המתנדבים בשורות המיליציה, להגנת עיר הבירה! כאשר חילקו 8000 רובים, מסוגים שונים שהתישנו ובלי כדורים כמעט, חיכו עוד 8.000 אנשי מיליציה ברחוב, ולשוא! ברשות הממשלה היו 55.000 רובים, 50000 מהם בלי בריחים! הבריחים נשמרו בקסרקטין והקצינים הבוגדים סירבו למסרם בידי הגנרל מיאחא... הפועלים התגוננו ממש באגרופיהם כנגד מכונות המות הפאשיסטיות — ובאותה שעה שלח הואתיקן מחאה — — אל מי? אל ממשלת ספרד, על דבר מעשי האכזריות של — — — הצבא הרפובליקני, שקרבנותיהם כביכול היו כמרים וחברי המסדרים הקדושים... כמרים, שהפכו כנסיותיהם מחסני נשק לפאשיסטים!

ובאותה שעה שלח היטלר שתי אניות מוקשים למימי ספרד „לרגל הסכנה" המרחפת על ראש נתיני גרמניה...

„אמת נכון, כמה כהנים ונזירים נהרגו. אחדים נלחמו והוצאו להורג כקושרים רגילים. אחרים נהרגו רק משום זה שהיו כהנים. למשמע דברים כאלה תצילנה אזנינו. אבל בסיביליה, בסאראגוסה, בבאדאחוז ובמאות מקומות אחרים נרצחו פועלים אף כשלא לקחו חלק בקרבות, רק בגלל זה שנמצא בידם כרטיס חבר של אגודה מקצועית." (*** על כגון דא לא הביע האפיפיור את מחאתו. ובאותה שעה קשרו העתונים, ידידי הפאשיסטים, תהילות לראש גיבורי פרנקו, „אבירי הנצרות", ואפילו בארץ־ישראל חזרו כתבנים ידועים כמעשה תוכי על הקילוסים הללו ובהשתפכות רגשנית ובדמעות הציבו את „גיבורי אלכאזאר" כמופת לפני הנוער העברי...

ירשם איפוא בקצרה: מיום 22 ביולי שמה המיליציה הרפובליקנית מצור

Vilaplana : Burgos Justice *)
G. T. Garrat : Mussolini's Roman Empire **)
Frank Jellinek : Civil War in Spain ***)

על קולונל מוסקרדו ויחידתו הפאשיסטית שהתבצרו במבצר אלכאזאר שבטולידו. ואולם המצור לא הוצא לפועל בלב שלם, יען כי מוסקרדו, רוצח מוג לב, סחב עמו אל המבצר נשים וילדים קטנים, ממשפחות קציניו וגם מבני משפחותיהם של פועלי טולידו, שהוכרחו לשאת בכל סבלות המצור ושימשו כאיזור מגן בפני כל הסתערות מכריעה העלולה לבוא מצד הרפובליקנים. „ביום 2 בספטמבר מודיעים עוד, כי טרם עובדה תכנית פעולה רצינית כנגד הנצורים באלכאזאר.״ (* הממשלה הודיעה כמה פעמים, כי אין בכוחה לצוות על פתיחת התקפה כללית בגלל הנשים והילדים הנמצאים עם הנצורים; באותה שעה צרחה העתונות הפאשיסטית בחו״ל נגד „הבארבארים האדומים״; מוסקרדו סירב להוציא את הילדים מן המבצר. וב־27 בספטמבר נכנסו הפאשיסטים לטולידו. מידת „הקרבנות העצומים״ של אנשי מוסקרדו, שנלחמו כביכול „עד טיפת דמם האחרונה״, מוכיחה בעליל, מה היתה דרגת סבלותם של אותם הגיבורים. במשך כל המצור שנמשך 71 יום, נהרגו 82 מתוך 1100 הנצורים. מתוך 520 נשים ו־50 ילדים — אחד לא נעדר, על אף ההפצצות „האכזריות״ מידי לוחמי הרפובליקה. מצוקת המזונות היתה פחותה הרבה יותר משל מדריד המופצצת; המים דיו בשפע, ובידי מוסקרדו היו 1.000.000 כדורי רובה, שגנבם ממחסן הנשק של טולידו.

זו היא פרשת „הגבורה״ של אלכאזאר!

טולידו שילמה בדם בניה ובנותיה; בין השאר — נשרפו חיים, למופת זוועה, 400 פצועים מאנשי המיליציה הרפובליקנית בבית החולים, יחד עם רופאיהם, מטפליהם ואחיותיהם הרחמניות. גם זו היא פרשה מעלילות „הגבורה״ של הבנדיטים מאלכאזאר! השמועה זיעזעה את אדמת ספרד, אבל אירופה לא שמעה את ההתראה לקראת הבאות. קורספונדנט של „יונייטד פרס״, שנכנס לעיר אחרי שנכבשה ע״י אנשי פרנקו, מספר: — — „ליד הקאתדראל ראיתי 19 שלוליות דם, בערך 3 רגל הקוטר של כל אחד, בטור בלתי מדויק, לאורך הקיר — — — נראה, כי הרג המוני היה שם בסמוך לפני בואנו לטולידו, כי הדם היה טרי. בתריסר מקומות אחרים ראיתי עוד שלוליות דם קרוש, לעתים היה מוטל עם כובע של איש המיליציה הרפובליקנית.״(**

ואוהדי הפאשיסטים לא חשו, כי מרוח טומאה זו תצמח סערת הבלהות, העתידה להשמיד מיליוני יהודים באירופה. הם הכריזו ש„אין להם כל קשר עם הרפובליקה הספרדית״. והן אם קול הדם הצועק מן

*) Duchess of Atholl : Searchlight on Spain

**) Webb Miller ; I Found No peace

האדמה לא הספיק, — אף רב הטבחים פרנקו ולהקתו הכריזו על מעשיהם ועל כוונותיהם לעתיד המקווה.

שיחת פרנקו עם בא כוח ה„ניוס כרוניקל" בטיטואן נדפסה בתחילת המרידה הפאשיסטית, ביום 29 ביולי 1936.

„שאלה: עד מתי — — ימשך הטבח?

תשובת פרנקו: לא תוכל להיות פשרה — — — אני אציל את ספרד מן המארכסיזם בכל מחיר.

שאלה: פירושו של דבר, שתצטרך לירות את מחצית ספרד?

תשובה: אני חוזר ואומר, בכל מחיר."

ואם נשאר עוד ספק בלב איש אירופה, הרי השמיע את הד האיום אותו די־לאנו, התוקע בראדיו בציניות פוחחת, כי הקושרים „מחקו מאוצר המלים את השם ,רחמים'". — אכן, נאמנו דבריו עד תומם. לאחר שכל אנושי נדרס בדם, הם עוד ירקו את שפלותם המזוהמת בפני העולם מוכה התמהון.

עוד מעט והחל היתול הדמים של „אי־ההתערבות"; ב־8 בנובמבר מודיעים כבר מרומא, כי „סבורים שאיטליה מקבלת את הצעת צרפת מתוך הסתייגות מסוימת". משחק הצביעות בממשלתה החוקית של העם הספרדי וההסכמה לתעלוליהם של הקושרים על חירות עמי אירופה — לא תחת מסווה „אי־ההתערבות", אל תחת חסותה: התעללות זו נמשכה כמעט עד הקץ המר. הנאומים המפוצצים בוועדת „אי־ההתערבות" החרישו את אזני המדינאים האירופיים עד שלא הגיעה אליהם, כביכול, זעקת ספרד; ופניהם — עופרת, למשמע הפוגרומים ששימשו יסוד למפעל „הנוצרי" של הפאשיזם בספרד.

הפאשיזם המאוחד ציפה לנצחון מהיר. היטלר, מוסוליני והגנרלים הספרדיים היו בטוחים, כי עד נובמבר, 1936, יצליחו להשקיע בדם את שלהבת חירותו של העם הספרדי, ועמה — לחתום את גורל חירותו של העולם. אילו באה מזימתם, לא היתה קמה אירופה חפשית מחבלי הדמים של המלחמה הטוטאלית שהצית היטלר בשנת 1939.

„אילו נפלה מדריד בשנת 1936, הייתי עדיין דיקטטור של איטליה כיום, ואז לא עלי היו יושבים בדין, אלא טריבונלים נאציים היו יושבים באנגליה." (*

אבל בימי ספטמבר הראשונים הלכה „לא־פאסיונאריה" לפריס כדי להשמיע באזני ההמונים שהתאספו להאזין לדבריה, כי אחת החליטה האומה הספרדית, „שמוטב לה למות בקומה זקופה מלחיות על ברכיה".

Cassius : The Trial of Mussolini *)

פרנקו היה בטוח שיהיה במדריד באוקטובר 1936. גנרל מולא, בשגעון יוהרא, התפאר, כי ביום 12 באותו חודש ישתה קפה ב„פוארטה דיל סול". הוא ידע כי הטורים הראשונים של המיליציה המדרידית שנשלחו לקראת גדודיו, עמדו כנגדו ארבעה ימים בלי אוכל ובלי עישון. אך לא ידע, כי רצון החירות של עם שלם נוסך בהם אומץ וכוחות רוח. וביום 28 בו הודיעו עתוני רומא בקוצר רוח ובצהלה של שכורי נצחון, כי מדריד נפלה וגדודים איטלקיים נכנסו לעיר.

צהלת־שוא היתה צהלתם. על משמר חירותה של הרפובליקה, על משמר חירותה של אירופה, עמד העם הספרדי, ועמו — קומץ המתנדבים הראשונים של הבריגאדות האינטרנציונליות. לב כל אוהב חירות היה הולם בלב ספרד, מחאת כל לוחם בארצות הפאשיזם הסתמלה באגרוף המורם של העם הספרדי העובד. באותו יום צהלה עמדו גדודי פרנקו במרחק 4 מילים ממדריד, ושם היה עליהם לעמוד 33 חדשים — ומעולם לא היו מגיעים אילולא ברית הרצח הפאשיסטית ותרמית אי־ההתערבות החופפת עליה.

נגד העם הספרדי מחוסר הנשק התקבצו מראשית המזימה גדודים הולכים ורבים, שמספר אנשיהם הגיע בסוף עד 100.000 פאשיסטים איטלקיים עם טאנקיהם, תותחיהם, מטוסיהם; 40.000 נאצים גרמנים, שהיו ברובם המכריע משמשי כלי הרצח המשוכללים ביותר; 20.000 פאשיסטים פורטוגיזים ו־140.000 מאורים; — מחוץ לכוחות המזוינים של הפאשיסטים הספרדיים והלגיונרים הזרים שבפקודת הגנרלים הקושרים. כנגד כל אלה עמד בגבורה הצבא העממי הרפובליקני, שקם בן לילה בתנאים של חרם שהוטל עליו מפי מדינאי אירופה, ובאטמוספירה של איבה ועלילות שפלות, שיצרה מסביבו עתונות הריאקציה.

רק ממשלת מכסיקו הצהירה, שהיא אינה מכבדת אי־התערבות זו, שהיא תעשה בפשטות כאשר יהיה הרצון מלפניה, מבלי לשאול את פי אירופה — ושלחה נשק לרפובליקה חלף אנית המשחית, שנבנתה עבורה בספרד ונמסרה לא מכבר. ולמרבה הרוגז בחוגי הפאשיסטים היה אותו נשק מתוצרת גרמניה. בספינה שהסיעה את הנשק, הוסע גם בטליון של מתנדבים לצבא הרפובליקה.

הפלוגה הראשונה של הבריגאדות האינטרנציונליות עברה בסך את רחובות מדריד אור ל־8 לנובמבר, 1936: זו היתה התראת הכוח הראשונה לפאשיזם הספרדי; „הגייס החמישי" שהתכונן לפרוץ פרץ בחומות מדריד מבפנים ולחשוף את הדרך לשערי הבירה בפני הגדודים הצוררים — חזר ושם מסווהו על פניו.

ואולם „מנקודת מבט בין לאומית היה היום ה־13 בנובמבר אולי התאריך החשוב ביותר במלחמת ספרד. באותו יום הופיעו המטוסים הסוביטיים הראשונים בקרב בשמי מדריד". (*ומחוץ למטוסי קרב החלו להגיע מברית־המועצות גם יתר חמרי המלחמה בהתאם להודעת בא־כוח הממשלה הסוביטית ב־7 באוקטובר בוועדה ל„אי־ההתערבות", שלפיה אין ממשלתו יכולה להסכים לכך, שההסכם יהפך „למסך מגן על העזרה הצבאית הניתנת לקושרים" והיא תראה את עצמה חפשית מכל התחייבות, באם הפגיעות בהסכם מצד הפאשיסטים לא תפסקנה תיכף ומיד. בכל רחבי ברית־המועצות נערכו הפגנות אהדה ללוחמי החירות בספרד, ופועלי בתי החרושת אספו לרפובליקה הלוחמת 12 מיליוני רובלים, סכום העזרה הראשון שהגיע לספרד מחוץ־לארץ.

ובעוד ידיהם המלוכלכות של סוכני הפאשיזם מלאות עבודה בכל המזרח, מנצלות את הרגשות האנטי־אימפריאליסטיים ומדריכות בכסף ובנשק מהומות דמים גם בארץ־ישראל, ומוסוליני מכריז על עצמו בטריפולי „מגן האיסלאם" — מצפה הוא שוב לשוא לבשורת מדריד הנופלת ביום „הכתרתו", ב־14 במרץ 1937. שוב לא נפלה מדריד. להיפך, ארבע הדיביזיות הפאשיסטיות האיטלקיות, שהחלו סמוך לגואדאלחארה (ב־8 במרץ) את ההתקפה הממוכנת הגדולה ביותר בראשית המלחמה, בסיוע טאנקים ותותחים רבים, — הוכו בידי גדודי הגנרל מיאחא שוק על ירך. עוד שנתים ימים — עד מרץ 1939, עמדה מדריד, מול כוחות הפאשיזם הבין־לאומי המאוחד, שנתמך בידי הריאקציה האירופית. אוכלוסית העיר ההירואית סרבה להכיר בהשפעתה ההרסנית של ההפצצה האכזרית הטוטאלית, אשר כמוה לא היתה ידועה בתולדות המלחמות עד העת ההיא.

ב־16 באפריל נמחקה מעל פני הארץ גרניקה, העיר העתיקה ביותר בארץ הבאסקים והקדושה בעיני כל תושביה: התועמלנים של הקושרים האשימו מיד, במצח נחושה ובציניות מתועבת, את „האנארכיסטים הבאסקים" והכריזו שהללו „הפציצו את עצמם".

כל מעשי הזוועה הללו לא שיברו את רוח ספרד. „ספרד הוכרעה בלונדון ובפריס".

ועד הקץ היה על עם ספרד לשאת את כל חבלי ההיאבקות האיומים, בתקופה ממושכת של השתוללות נקם מיד חית טרף שיכורה, שקלסתר אדם נמעך ונמחה מעל פניה. זוהי יריעת יסורים, שנכתבה בפלגי דמים;

H. Blythe: Spain Over Britain *)

כמותה נכתבה בזרמי דם ברציחת מיליוני יהודים במלחמת העולם השנית: אותה מגילה זועפת, רותחת, שלא תשקוט עד נקם ושילם.

ציוני הדרך במאבק הממושך הזה נגד כוחות האפלה הם מפעלי גבורה נשגבים של עם אוהב חירות, העשוי לבלתי חת, שרוחו איתנה, שאינו נכנע לפני הכוח הברוטלי; עם, שאינו משפיל עינו בפני התלינים השכירים של העריצות הבין־לאומית; עם, שנשאר חפשי ברוחו גם בעת שנסגרו אזיקיו על גופו המעונה. מאנזאנאריס; חאראמה, מדריד; גואדאלחארה, טרואל, אברו; גרניקה, סנטנדר, אירון; הללו הם שמות שיזכירו בהיסטוריה את יתרון הרוח על־פני כוחות ההרס.

גם כשעלה בידי גדודי הפאשיסטים לכבוש מקום ישוב, עיר או כפר, הרי הם ראו את עצמם אדונים על החומות, על הבניינים, על הרחוב; אך העם הספרדי לא נכבש לעולם. „רוחי — מעוז"; קרא העם הספרדי בלשון המשורר:

אִם פַּח יוֹקֵשׁ עָלַי סֻגַּר,
לֹא נֶהִי לִי, גַּם לֹא אֶרְחָף.
מְשׁוֹט שׁוֹטֵף דָּמִי נִגָּר:
מִצְחִי נִמְחָץ, אַךְ לֹא יִכָּף.

— — — — — — — — — — — — —

לִבִּי לֹא צַר בִּשְׁבִיל הַצָּר,
וּפוּרְעָנוּת גַּם אִם תַּחֲרִיד —
לֹא זֵד, לֹא צַר אֲדוֹן הַגְּזָר!
נַפְשִׁי! אֲנִי הַקַּבַּרְנִיט! (ו. א. הגלי)

בחימה שפוכה ציוה פרנקו להגשים את רעיונותיו „הנוצריים", לרסן את העם הספרדי קשה העורף, להטביע בדם את כל המעיז להביע, ולו אף במיצמוץ עינים וברמיזה חשודה, את זיקתו לחירות ספרד. החוקה ה„אידי־אולוגית", הכתובה ב„מיין קאמפף" הספרדי, („מה היא הרוח החדשה?") בידי מנהיג „התרבות" של פרנקו, חוזי פימארטין, קובעת: „— — אנו בספרד — זכותנו היתה לפנים להיות פאפאיים יותר מן האפיפיור; באותה מידה אנו יכולים להיות פאשיסטים יותר מן הפאשיזם עצמו, יען כי הפאשיזם שלנו חייב להיות מושלם, אבסולוטי — — — "

ועוד: „תכנית הקאתוליזאציה של ספרד לא תושג בלי פעולה יעילה

ומוחלטת כנגד — — — הבונים החפשים והיהדות — — — היטלר צודק מכל וכל במלחמתו האנטי־יהודית — — —."

בשפת המעשה, בלשון המרצחים הבסטיאלית, ביטא את "הרעיונות" הללו דובר המטה הצבאי של פרנקו באזני כתבו של ה"צ'יקגו דיילי ניוס" (22.10.37) בדברים אלה: "עלינו להרוג את שליש האוכלוסיה של ספרד. שמירת הבריאות, ביוב השופכין, וכהנה מתוצאות הקידמה של המדע המזויף, הוטלו על מדינה זו, לאסונה, בימים בהם לא היו המעמדות העליונים חזקים במידה מספקת למען יגשימו בכוח את יעודה של ספרד. בימים מקדם, לפני הביוב, עכברושים כמו קאבאלירו היו מתים, היו נשמדים במגפות ובמחלות מידבקות. עלינו להרוג אותם, עד אחד — עלינו להרוג כל עכברוש בספרד שהצביע למען הרפובליקה."

ובעלי המקצוע הפאשיסטיים המומחים במלאכת הרציחה, שאומנו במחנות הריכוז של גרמניה ואיטליה, נגשו אל השמדת העם הספרדי, אל הגשמת "הנצרות הצרופה" בספרד.

במדריד בלבד נרצחו 35.000, בברסלונה 25.000, בולנסיה 15.000, בארץ הבאקסים הומתו בשניקה האכזרית (משרידי הכלים של תליני האבסולוטיזם הספרדי) בלבד — 20.000 !, מחוץ לרציחות בלתי רשמיות...

בליאון, בסלמאנקה, בזאמורה, בואלאדוליד, ביקש התלין לעקור את "שורש הרע": ששים למאה מן המורים נהרגו שם; 20 למאה הושלכו לבתי הסוהר כדי להחזיר את ספרד לתקופה האידיאלית ש"לפני הביוב".

נאנקה ספרד תחת המגף המסומר, ולא נכנעה. התבוססו בדמם 9267 כפרים וערים בספרד, אך בעריץ לא הודו.

במשטר פרנקו הוכרז על "חוק האחריות הפוליטית", שאינו אלא ביטול כל מראית עין חוקית, מתן מעמד של שליטה להפקר, התרת דם התושבים.

הכל "אחראים" לפי חוק זה — בין הלוחמים בפועל ובין המקורבים אליהם קרבת משפחה, יחסי ריעות, ובין האשמים בפגישה מקרית וחשודה; בין אלה שתמכו ברפובליקה בימי המלחמה ובין המצביעים למפלגותיה החל מיום הקמתה ב־1931. ניתנה רשות למרצחים לעיני העולם ה"תרבותי", בסנקציה של הכנסיה הקאתולית, בברכת האב הקדוש היושב על כסא פטרוס ברומא.

להשלמת "חוק האחריות" הוקם "המשרד המרכזי לפדיון פסקי דין על־ידי עבודה", שהוא הוא סוכנות השיעבוד של הפאשיזם הספרדי והנהגת

מחנות הריכוז לעבודת כפיה, „ההליכה לקראת המוות", כפי שכינה אותו סופר אנגלי *).

אך הגזירות בלבד לא הועילו. להוצאתן אל הפועל היה על פרנקו להקים חיל מצב של מיליון שכירים, מזוינים בידי היטלר בכל כלי הרצח המשוכללים, כדי שיוכל לסגור את כבלי העם הספרדי המתפתל ביסוריו: מיליון קלגסים כנגד מיליון פועלים שהוטלו לבית הסוהר, למחנות הריכוז והמוות.

מפני הבהלה הזאת נמלטו 500.000 מאנשי ספרד לצרפת, בזמן כיבוש קאטאלוניה בידי הפאשיסטים. הם נסו כנסים מפני המגפה השחורה.

מלחמת האינטרוונציה הספרדית נסתיימה במובן הרשמי ביום 29 במאי, 1939; ומיד יכלו הפאשיסטים הזרים לקרוע את שארית המסכות של „אי־ההתערבות": ביום 14 במאי ערך כבר פרנקו מיסקר פומבי ליחידות חיל התעופה הנאצי, שהשתתפו ב„שיחרור ספרד מסכנת הבולשביזם"; בראש התהלוכה צעדו 5000 גרמנים, אחריהם באו גדודי האיטלקים ולבסוף — המאסף של הפאלאנגיסטים הספרדים.

להכנת הסיום התגיגי נתנו את חלקם גם הדימוקראטיות האירופיות: אנית המלחמה האנגלית „דיבנשיר" הביאה בפברואר 1939 למינורקה את שליחי פרנקו, שבאו לקרוא את אנשי האי לכניעה; ובשעת עגינת האניה המטירו מפציצי מוסוליני — שבאו ממיורקה — אש על תושבי האי, נאמני הרפובליקה, שהחזיקו מעמד עד הסוף („טיימס", 11.2.1939). נוכחות אנית המלחמה הבריטית, שעגנה בלי הודעה מוקדמת ובלי ציון תכליתה, הפגינה בבהירות איומה את קץ האילוזיה של ישועת הדימוקראטיה האירופית; ובבורדו התרכזו — ביום המיסקר! — כמויות גדולות של חמרי מלחמה, אניות, מכוניות, צאן ובקר, תותחים ורכבות משורינות — רכוש הרפובליקה הספרדית, שנועד להימסר „בימים אלה" לשליחי פרנקו...

ענגים קודרים כיסו את שמי אירופה. אדי הרעל שנזרעו בחבש, עולים, מתפשטים, ממלאים את החלל. העולם מתגלגל במידרון, הנוטה אל תהום החורבן, השמד. המשך חבש־ספרד: היטלר מכריז מלחמה על אירופה, הפאשיזם המאוחד מתנכל למין האנושי, לשעבדו לאינסטינקט שנתק אסוריו של חית „הגזע העליון".

ב־7 בספטמבר, 1940, מקבל פרנקו אות ברית מיד שליחו של היטלר במדריד: „הצלב הגדול של מסדר הנשר הגרמני"; בו ביום 500 מפציצים זרעו מוות על עיר הבירה לונדון — סימפוניית השאול למסיבת הרעים במדריד.

Charles Duff A Key to Victory *)

ספרד הרפובליקנית הוכתה בלונדון, בפריס ובג׳ניבה; אולם, לונדון ופריס וג׳ניבה ועמהן תקוות הקיום של עמי אירופה ותקוות השיחרור מתחת יד הנאצים הגזעניים ניצלו במדריד, בשלוש שנות מלחמת הגבורה של העם הספרדי והבריגאדות הבינלאומיות.

ד.

הבריגאדות הבין־לאומיות

ברסלונה, 1936, ביום 19 ביולי: באותו יום היתה האולימפיאדה של הפועלים עתידה להפתח בפומבי גדול על־ידי קומפניז, נשיא קאטאלוניה. ששת אלפים משתתפים במשחקים ובהתחרויות ב„שבוע לספורט ולפולקלור" ושנים־עשר אלף אורחים מכל הארצות חיכו למעמד החגיגי בימי הקיץ החמים, המזהירים, הרווים ריחות הנוף הפורח.

שעה 5 בבוקר.

ב־5 בבוקר יצאו גדודי צבא מן הקסרקטין, מצפון העיר ומדרומה.

לחיילים נאמר, שהם יוצאים לתהלוכת חג; ומנה יפה של יי"ש ניתן להם לכבוד היום. כעבור כמה רגעים נשמעו יריות. נהרגו שוטרים, נהרגו אנשי מיליציה. הופיעה גם הארטילריה בפקודת הקושרים.

עם ברסלונה, כעם מדריד, סיכל את המזימה; אבל התקוממות הגנרלים החלה ברחבי ספרד, באכזריות מחושבת ובטירוף סאדיסטי.

פליטים אנטי־פאשיסטיים מגרמניה של היטלר ומאיטליה של מוסוליני, ובתוכם הרבה יהודים, מצאו מקלט בספרד הרפובליקנית. הללו הבינו את אות הקשר, הם חזו בבהירות את משמעותו של היום. פועלי ברסלונה ומדריד סבורים היו, כי עליהם לחסל קשר של גנרלים ספרדיים. אולם האנטי־פאשיסטים פליטי גרמניה ואיטליה הכירו את ידי היטלר ומוסוליני המכוונות את כלי השרת בספרד. הם מיהרו להתיצב תחת דגל הרפובליקה. הם ידעו, שמלחמה זו — מלחמתם היא; מלחמת החירות של אירופה החלה. אף מתי מספר מבאי האולימפיאדה נשארו בספרד והצטרפו אל הלוחמים.

„פלוגת טילמן" היתה „המאה" הראשונה של הטור הראשון, מורכבת לרוב מפליטי גרמניה, שיצאה לחזית ההגנה של הרפובליקה מיד, בסוף חודש יולי 1936. באותם הימים, בעיר ברסלונה, נולדו הבריגאדות האינטרנציונליות, פלוגות הגיבורים, שתפקידם ההיסטורי רשום בתולדות ספרד, בתולדות שיחרורה של אירופה, בתולדות מעמד הפועלים. הסופר

האנגלי ג׳ון סומרפילד (* מתאר את „בריגאדת טילמן״ בדברים אלה:
„ואז — — — באה ,בריגאדת טילמן׳; הגרמנים יוצאים לחזית. לבושים במדי חאקי, צועדים בגאון, שרים משירי הלכת של אייזלר — — — זה היה שיר שהושר לפנים, בהפגנות בגרמניה, שהיה מהדד בראשם כשהיו מוטלים בתאי־הסוהר הנאציים, כשהיו רובצים נרדמים כבהמות במחנות הריכוז. זה היה קול גרמניה החפשית; וכשהם שרו כך בצאתם לחזית, ידעו יותר משידע מי שהוא מאתנו, כנגד מה הם נלחמים — — —״

קולם נשמע למרחוק. קולם הגיע אל מעבר לגדרות התיל של הפאשיזם באירופה, הבקיע את חומות בתי־הסוהר. פועלים הניחו את הפטיש או את המשור ויצאו לדרך, חמקו בגבולות, יריות המשמר שרקו מסביבם; הם הלכו להלחם למען חירות ספרד. איכרים העמידו את המחרשה, התירו את סוסיהם, הטילו מבט קודר אל תינוקות רודמים באפלה, יצאו ברגל מערבה, מערבה. לב הפרולטריון באירופה האזין בנשימה עצורה. סטודנטים יצאו מן המעבדות, שכחו לכבות את החשמל, החישו צעדם אל חדרם, פרשו את מפת אירופה בידים מרעידות — — הנה פה נלחמים נגד תליני העמים! משוררים הניחו את העט באמצע השיר; עוד חרדו בחלל הדי דיקלומם הפאתיטי — שם בספרד שיר אחר ישירו, שיר תבל המתפתלת בחבלי לידה. והלכו לספרד.

בהקדמה לקובץ שירי ספרד (** כותב סטיפן ספנדר: „משוררים ושירה מלאו תפקיד גדול במלחמת ספרד, יען כי בעיני רבים היתה מלחמת הרפובליקה — היאבקות למען התנאים, שבלעדיהם כתיבת שירה וקריאתה הן כמעט בלתי אפשריות בחברה המודרנית — — ״. אז נוצרו החרוזים הבלתי שכיחים של ז׳ון קורנפורד, המופלאים בפשטותם, הממזגים את כל הטוב והיפה שבלב המשורר שנפל חלל בנעוריו על שדה החירות:

בְּעוֹר כִּבְרַת אֶרֶץ לְאוּאֶסְקָה,
שְׁאֵרִית הַמְּחִיצָה עַד לַהוֹד,
זִכְרִינִי בְּחֶסֶד, יְקָרָה,
עַד אֲחוּשֵׁךְ לְיָדַי עַד מְאֹד.

בצרפת התיצב בראש התנועה למען הבריגאדות א נ ד ר י מ ר ט י, הציר הקומוניסטי של הפרלמנט הצרפתי, אדם בעל כוח ארגון ובעל לב חם, „אבי הבריגאדות״.

כך נוצרות הבריגאדות האינטרנציונליות, — המכונות בפי אנשי

Volunteer in Spain *)
Poems for Spain **)

הריאקציה האירופית, האמונים על לשון גבלס, „ערב־רב הצוענים הבין־לאומיים" — בהן פועלים, בני כל המפלגות האנטי־פאשיסטיות, אחיות, רופאים, איכרים, רועים, מורים, סטודנטים, עורכי דין; בהן קציני צבא אנטיפאשיסטים כגנרל קליבר, מנהיגי פועלים כחבר הרייכסטאג לשעבר הנס ביימלר; סופרים ומשוררים מצוינים כרלף פוכס ואנדרי מאלרו ולוקאטש; יהודים מן האיסטאנד כמו המיג'ור ג'ורג' נתן; יהודים מפולין ומארץ־ישראל ומניו־יורק, כמו קפיטן מרדכי מילמן; קאתולים אדוקים כמיג'ור פראנק ריאן מאירלנד; אריסטוקראטים כגון הסופר אסמונד רומילי, ממשפחת וינסטון צ'רצ'יל; לואיס קליוו, מצאצאי לורד רוברט קליוו; דוד מקנזי, בנו של אדמירל בריטי; אמנים כארתור אולורנשאו המוסיקאי; לוחמי השחרור הסוציאלי כמו הצייר קליוו בראנסון (שנפל חלל במלחמה זו בחזית בורמא); ועל כולם — אלפי האלמונים, גיבורי הרוח האמיתיים, שלא היו נקראים, אלא בשמות פשוטים כמו פאול ופאולו ואיוון וחיים ויאנוש וטיטו וז'אן וז'ון; אשר מרביתם לא היו ולא נעשו מנהיגים וקצינים, אלא נשארו כמו שהיו, חיילים פשוטים; שידעו להלחם וגם למות למען החופש, כקדמוניהם בכל הדורות ובשנות 1789, 1871, 1917. כך נוצרה הבריגאדה ה־11, מתוך הגרעין של ה„צנטוריו טילמן", שרוב חבריה היו גרמנים ומקצתם הולנדים, סקאנדינאבים; וכן הבריגאדה האיטלקית, ה־12, על שם גאריבאלדי; ועמהן הבריגאדה ה־13 על שם דומברובסקי, ובה פולנים ובני עמים סלאביים אחרים, עם פלוגה יהודית בתוכה; וכמוהן — הבריגאדה ה־14 שנשאה את השם „מרסלייז", ובה הבטליון „קומון־דה־פריס", שחבריו היו צרפתים, מקצת בלגים, והרבה יהודים; וכן הבריגאדה ה־15, האנגלית־אמריקנית־הספרדית; ולבסוף הבריגאדה ה־129 שהורכבה מבני העמים הבאלקאניים. ובכל הבריגאדות נמצאו בני אומות וגזעים מרחבי תבל, אף כושים, סינים, יפאנים.

במשך שנות 1937—38 הגיע מספר המתנדבים, שפרצו את חומות השמירה הפאשיסטית והתקנות של אי־ההתערבות, יחד עם האנטי־פאשיסטים שנמצאו בספרד כפליטים, לחמישים אלף נפש בערך. מהם כעשרת אלפים נכנסו ליחידות ספרדיות שונות והשאר — לבריגאדות. אך בחזית ממש לעולם לא נמצאו יותר מ־15—20 אלף; יתרם נפלו בשדות המלחמה או נאספו פצועים לבתי החולים; ויש שחזרו כאינואלידים. גם מיתר הלוחמים אבדו רבים בשבי; הפאשיסטים הוציאו להורג את חיילי הרפובליקה ואפילו את הפצועים שנפלו בידיהם — ומאושרים היו אותם המועטים, שתליני פרנקו חששו מפני קונסולי מולדתם. וכתום המלחמה עברו אלפים

את נתיב היסורים של מחנות ריכוז שונים, עד שנפלו לידי אנשי וישי בצרפת ובאפריקה הצפונית. רק שארית הפליטה הגיעה בשלום הביתה, או מצאה מקלט בברית־המועצות; ואלפים מהם המשיכו את מלחמתם האנטי־פאשיסטית בשורות צבאות הברית השונים.

בשנת 1936 היה מספר הלוחמים בבריגאדות הבין־לאומיות אך מאות; ואולם הם שימשו כבר אז פלוגות למופת. הופעתם הראשונה במדריד היתה מכריעה.

היום ההוא היה ה־7 בנובמבר, יום השנה למהפכה הרוסית. ברסלונה חגגה את היום ברוב פאר, והמוני המפגינים לא ידעו, כי אותה שעה הופל פור על עיר הבירה הספרדית. גדודי הקושרים הגיעו כבר אל עיבורה של מדריד והשתוללו ברובעים החיצוניים. „הגייס החמישי" הגיח ממאורתו, התכונן לתפוס את השלטון ולהכריע לטבח את הפועלים ואת אנשי המיליציה. במשך 3 ימים היתה החרב מונחת על צואר העיר; כי הופר הסדר, וכוח הארגון של מתי מספר המזוינים התערער. אז יצאה לרחוב פלוגת טילמן ועברה את העיר בסך. הפלוגה נתקבלה על־ידי ההמונים בתשואות נלהבות וההתלהבות נהפכה להפגנה אדירה. תושבי מדריד יצאו מבתיהם והחלו, ברגע האחרון ממש, לחפור חפירות־ביצורים — „לחפור קבר לפאשיסטים", כפי שהוכרז על גבי לוחות המודעות.

גדודי פרנקו נהדפו מעל עיר הבירה.

גם נסיונם השני, ב־25 בנובמבר, נכשל. בחימה שפוכה שלחו את מפציציהם הגרמניים והאיטלקיים על־פני מדריד, להנקם מן התושבים על נאמנותם להפובליקה.

אולם, ההגנה נעשתה מיום ליום יציבה ומתוכנת יותר. עמוד השדרה שימשו הבריגאדות האינטרנציונליות; עליהן פקד הגנרל ק ל י ב ר, שהתנסה במלחמת האזרחים ברוסיה נגד גדודי קולצ׳אק והיה ממארגני הצבא האדום הסיני. הקומיסאר הפוליטי של הבריגאדות היה מ ר י ו נ י ק ו ל ט י, חבר הוועד הפועל של המפלגה הקומוניסטית באיטליה.

גרמניה ואיטליה נחפזו להכיר בממשלת הקושרים בבורגוס, מתוך בטחון, שמדריד כורעת ונופלת. אבל האנטי־פאשיסטים הגרמנים והאיטלקים שמו ללעג את חפזונם של היטלר ומוסוליני: מדריד עמדה! והיא עמדה לא רק למען עצמה: עמידתה הביאה רווחה לכל החזיתות, למען תוכלנה להתארגן מחדש ולהתכונן להתקפות הבאות.

„מדריד" נעשתה לשם דבר: לכינוי של גבורה. והבריגאדות הרתיחו את דמם של הקושרים: על אדמת ספרד גמלו לוחמי החירות לפאשיסטים של ארצותיהם שמץ מאשר עוללו אלה לבני עמם תחת שלטון העריצות.

בנשק חדיש השתמשו הצדדים בפעם הראשונה בקנה מידה גדול בקרב על נהר האראמה בין ה־8 ל־27 בפברואר. לפרנקו נלחם „לגיון קונדור" הנאצי כיחידה שלמה תחת גנרל שפרלה (שנעשה ב־1943 ראש התעופה הגרמנית במערב אירופה). מפקד כוחות הטאנקים והארטילריה הפאשיסטיים היה פון־תומה (שנלקח בשבי במפלת הנאצים בצפון אפריקה). הגגרלים המנוסים ביותר של פרנקו עמדו בראש דיביזיות הרגלים; חוץ לכל אלה נעזרו הפאשיסטים בפרשים וב־50 טאנקים קלים. ההכנות היסודיות של הקושרים הוכיחו, מה רבה החשיבות שהם מיחסים לקטע זה של החזית. במדריד הם חפצים, — על עיר הבירה להכבש ויעבור עליה מה!

גם אנשי הרפובליקה ידעו את חומרת השעה.

אז נלחמו כוחות הרפובליקה בפעם הראשונה בפורמציות צבאיות מאורגנות, שהיו מופת לסולידאריות בין־לאומית של האנטי־פאשיסטים. בראש הדיביזיות, שהכילו בריגאדות ספרדיות ובין־לאומיות שונות עמדו גנרל „ואלטר" הפולני, (משנת 1943 מישנה למפקד הכוחות הפולניים הנלחמים בשיתוף עם הצבא האדום: פאוול סבירצבסקי), גנרל גאל ההונגרי, גנרל ליסטר, הספרדי המפואר, לפנים פועל סתת במחוז גאליסיה. הבריגאדות השונות והבטליונים שלהם, ספרדיים ואינטרנציונליים, עמדו תחת פקודת קצינים ספרדיים, הונגריים, צרפתיים, גרמניים יוגוסלאביים, יהודים. הבריגאדות הבין־לאומיות 11, 12, 14, 15, השתתפו בקרבות קשים אלה שנמשכו 19 יום בלי הפסק. צבאות הרפובליקה נעזרו על־ידי שני בטליונים של טאנקים סוביטיים וכן על־ידי ארטילריה ותותחים אנטי־מטוסיים. הקרב הוכרע בתוקף התלהבותם והקרבתם של הכוחות האנטי־פאשיסטיים, שעמדו נגד גדודים חזקים ומצוידים בכלי המלחמה החדישים ביותר. גורם שני היה המטוס הסוביטי המצוין, שכבש לו שלטון גמור על־פני שדות הקרב ועשה הרס ב„יונקרס" הכבדים ובמפציצים האיטלקיים כבדי התנועה. גם הטאנקים הסוביטיים נתנו את חלקם בהצלת מדריד, שציפתה במתיחות לתוצאות הקרב על האראמה. אחד הסופרים האנגליים מפליג בהערכת חשיבותו של קרב זה בציינו את ה„פאראדוכס" שבעובדה, כי „קומץ קומוניסטים מגלזגו הציל את האימפריה הבריטית על גדות האראמה".

לא עבר זמן רב ושוב עמדו הבריגאדות בחזית קשה, היא האופנסיבה הראשונה בקנה־מידה גדול שערכו הדיביזיות של מוסוליני בחזית גואדאלחארה מיום 18 במרץ ואילך. בראש 4 הדיביזיות הפאשיסטיות סערו הטאנקים האיטלקיים שדרסו לפניהם במשך 4 ימים כל מה שעמד בדרכם, באין מעצור, בעומק עשרים מילין. הגנרל מיאחא אסף את צבא המגן ובתוכו בריגאדת „גאריבאלדי" המפורסמת. בסופת זעף התקיפו הרפובליקנים,

בדקדוק מחושב כמלאכת מחשבת, בזמן חילוף הריזירבות במחנה האויב, סמוך לבריהואגה, ועשו שמות באויב, שנסוג בבהלה לאחר שאיבד 4000 איש וכלי מלחמה לרוב. המוני דוקומנטים נלכדו על חללי הקצינים הפאשיסטים ובהם עדויות ברורות על דבר אירגון האינטרוונציה בספרד ועל דבר הבטחות מוסוליני לקושרים, וכן טלגרמת העידוד שלו לגנרל האיטלקי, מפקד הדיביזיות השחורות.

המכה שהוכה מוסוליני במיוחד גם מהבריגאדה האיטלקית פגעה כברק במסע הפאר שהוא ערך אותה שעה בלוב; הדיקטטור הפסיק את החגיגות וחזר לרומא.

מכאן ואילך הוכרו אנשי הבריגאדות, מיטב הנוער הפרולטרי ומיטב הכוחות האינטלקטואליים של אירופה, — כשליחי מחשבת החירות, הנלחמים כנגד הפאשיזם הבין־לאומי שהתנקש באנושות ורומס ברגל גאוה את כל ערכי הקדמה והתרבות. הבריגאדות שמשו עמודי התווך במלחמת ספרד נגד גדודי הרצח של היטלר ומוסוליני; הן הביאו רווחה לעם הספרדי, שהיה בלתי מוכן ובלתי מצויד למלחמה, שגנרליו — משרתי המונרכיה ומשרתיהם של האדונים הפיאודליים — בגדו בו והרסו את ארגונו הצבאי. יתר על כן, הבריגאדות היו גם המעוררות את מצפונו של איש הרוח באירופה, ובלי ספק היתה להן השפעה גדולה על יצירת התנאים לקונגרס הסופרים הבין־לאומי במדריד, בקיץ 1937, שהיתה הפגנת רוח כבירה ונהדרה ביותר בקרב אירופה שמחציתה מתפתלת בזרועות הפאשיזם.

עד סוף 1937 התגבש והתחזק השלטון הרפובליקני על־פני שטח נרחב, שהיה גדול ממחצית שטחה של המדינה. הממשלה החלה בבנין החיים החדשים, בעבודה חינוכית גדולה, בדאגה לילדים ולנוער, בשיחרור האריסים, בתקנות אגראריות יסודיות.

בדצמבר 1937 שוחררה העיר טרואל ובכך סולקה לזמן מה גם סכנת ניתוקם של קאטאלוניה והמחוזות הצפוניים־מזרחיים מעל ולנסיה, מקום מושבה של ממשלת הרפובליקה. אבל יותר על כן: פעולה מזהירה זו שבצעו צבאות הרפובליקה, נתנה להם את הרווחה שהיתה דרושה לארגון כוחות החירות לקראת המערכה המכריעה, שהכינו פרנקו והגנרלים שלו.

בראשית 1938 החלה התקפתם הכללית של הפאשיסטים. שוב ניתן לבריגאדות הבין־לאומיות תפקיד של כבוד בהגנת הרפובליקה. הגנת טרואל, כנגד שפעת הגדודים של האויב, שצוידו מחדש במכונות מלחמה לרוב וחוזקו בריזירבות איטלקיות, — היתה פרשה רבת תהילות. הבריגאדות חיפו על נסיגת צבאות הרפובליקה — והאדם־מול־המכונה הוכיח, גם בשעה האכזרית ביותר, כי רוחו עשויה לבלי חת.

מחצית השנה ההיא היתה שרשרת של נסיונות קשים לרפובליקה. גדודי הקושרים פרצו בכיוון האברו ובכיוון חוף הים. הפאשיסטים האיטלקים הגיעו ב־14 באפריל אל חוף הים התיכון; גם בקרב זה מלאה יחידה בין־לאומית — יחידת התותחנים „אנה פאוקר" — תפקיד מכריע: עליה הוטלה מטעם המטה הראשי תעודת הכבוד, לגונן על נסיגת הרפובליקנים — בטורטוזה על האברו.

בראשית יולי התקרבו הפאשיסטים אל סאגונטו ואיימו על ולנסיה.

בוועדה ל„אי־התערבות" דנים על החזרת המתנדבים; מתכוננים כמובן רק למתנדבים האמיתיים, לאלה שבאו מארצות אירופה ואמריקה בסיכון חייהם לעזרת הרפובליקה, בעוד שלפאשיסטים הגרמניים והאיטלקיים שהובאו לשם בפקודת ממשלותיהם, מובטחת מראש דרך של התחמקות מן הביקורת של וועדת „אי־ההתערבות". אף־על־פי־כן משחקים היטלר ומוסוליני „משא־ומתן", על־מנת שגדודיהם ירויחו זמן. ופרנקו אינו משיב כלל על התנאים שהוגשו לו. הגבולות נסגרים, אך רק כלפי הדרכים המוליכות לשטח הרפובליקה; גבולות הקושרים, מפאת ים התיכון ומצד פורטוגל, פתוחים לרווחה.

ממשלת הרפובליקה החליטה לאמץ את כל כוחותיה הצבאיים כדי לשבור את המחיצה שבין קאטאלוניה ובין ולנסיה. החל המאמץ הגדול של ההתקפה על נהר אברו, מפעל גבורה צבאי, מאבק בין כוחות בלתי שוים; אבל חיילי הרפובליקה פרצו בכוח התלהבותם ובכוח הנהגתם המזהירה של מצביאיהם, מתוך ידיעה גורלית, כי טוב המוות מהנפילה בידי הפאשיסטים.

בראש חילות הרפובליקה צעדו הבריגאדות האינטרנציונליות. פלוגתו של הליטננט היהודי מפולין, ג ר ש ו ן ר ו ט ה ו ל ץ, צלחה את האברו בראש המחנות. ההתקפה הפתיעה את הפאשיסטים ובימים מועטים טואטאו גדודיהם מעל גדות האברו.

אולם בימים ההם כבר ניתנה הפקודה לפירוק הבריגאדות, להוצאת המתנדבים וה„מתנדבים" משני הצדדים. בתחילה נשארו כאילו ברזירבה, ואחר־כך יצאו לגמרי מאיזור הקרבות, עד שהורחקו מאדמת הרפובליקה.

ודווקא בימי ה„הסכם" להוצאת „המתנדבים" ראה מוסוליני להתקלס בעולם הדימוקראטי; כבר ביום 8 באוגוסט מתפארת רומא: כוחות האויר שברשות פרנקו הכריעו את הכף — 541 מטוסים איטלקים השתתפו במערכת אברו בלבד.

כעבור ימים מספר הורחקו אנשי הבריגאדות מספרד; וכל אשר ממשלתו לא הצילתהו יצא לנתיב היסורים; לשאת גורלו של לוחם חירות בעולם של עריצות והתרפסות.

וכה דיבר אחד ממנהיגי ספרד ביום ה 27 באוקטובר 1938, בחגיגת הפרידה הקודרת, שנערכה לכבוד הבריגאדות בברסלונה: „אדמת ספרד העתיקה, שהושקתה בדמיהם היקרים של המתנדבים, חובקת באהבה את רוחם של אלה שנפלו למען עמה, ומצפה לשובם של הלוחמים, לחג החירות.”

אחר מהם

ה.

מרדכי מילמן

1. ילדותו

אביו של מרדכי מילמן היה פועל דפוס, שנעשה אחר־כך אדון לעצמו ופתח בית דפוס בעירה אחת באוקראינה, בסמוך לאומן. שנות ילדותו הראשונות של הנער מרדכי עברו בימי מלחמת העולם הראשונה ובימי מלחמת האזרחים ברוסיה. המדפיס המשכיל ישראל מילמן היה מעורב בין הבריות שוחרי החופש.

על הרוח שהיתה שוררת במשפחת מילמן ועל המושגים שקנה הילד ממש בחיק אמו, יעיד חיבור בשם „אחד במאי" שכתבו בהיותו כבן שמונה:

„אני זוכר את היום 18 באפריל. המוסיקה ניגנה כאשר שרו את המרסלייזה. מה שמח הייתי. רק אז זכרתי את הממשלה הישנה, אוי, איך היו שמים בבית הסוהר בגלל מלה של חופש. ביום 18 באפריל הייתי בתחנת רז'בוסקאיא וראיתי כשבאה הרכבת, וממנה יצאו שני צעירים, שהיו עשר שנים בעבודת פרך. בזמן שהיתה עוד הממשלה הישנה, רצו הם חופש לעם וגם לעצמם, ובגלל זה שלחו אותם לעבודת פרך. אם לא היה החופש בא, היו ממשיכים לסבול. הנה, הרכבת הולכת, המוסיקה מנגנת והצעירים שרים את השיר. שלום יקירי, שלום מנגבים, בודאי נתראה עוד!"

אביו הדפיס את החיבור על־פני גליון קטן, כהפתעה ליום הולדתו; וזה נשאר פרי עטו היחיד ש„יצא לאור".

מילדותו ועד יום מותו היה מרדכי מילמן רושם את קורותיו ואת קורות משפחתו וחבריו ביומן שהתפשט על הרבה מאות עמודים; — החוברות האחרונות אבדו בשדה הקרב.*)

ראשיתו של יומן זה, משנת 1918, הוא רשימת הספרים הנמצאים באוצרו; בהם אגדות אנדרסן, אגדות האחים גרים, „גוליבר", „אהל הדוד תום", סיפורי הופמן, ספרים של ז'ול ורן, סיפורים של קלודיה לוקשוביץ, של לב טולסטוי. באותה שנה החל ללמוד בגימנסיה אוקראינית.

בטרם מלאו לנער 10 שנים התיתם מאביו; והדבר היה בשנת 1919.

*) מספר העמוד האחרון שנשמר הוא 915.

אז נכנסו לעירה הקטנה הבנדיטים של פטליורה ורצחו עשרות יהודים, בתוכם גם את המדפיס ישראל מילמן. בזמן הטבח היה הנער משוטט לתומו עם חברו הרחק ממקום ההריגה; הוריו חשבוהו במקום בטוח בבית שכנים, — ואכן אליהם נאסף בשעת המהומה — והאם עם האח העולל הורחקו מן הבית. וכאשר חזרו ונפגשו יחד, הובאו אל גויתו הרצוצה של האב ההרוג. „אבי, שהיה אחד מראשי ההגנה שבמקום, נהרג בהגנה על הישוב העברי" — מספר הוא בחיבור, בהיותו כבר בארץ — „ומאז התחילו חיי הסבל — —." האם חלתה מחלה אנושה והנער לא הרשה לאיש מלבדו לגשת אליה ולטפל בה. לפתע ראה את עצמו מגודל, „מגן" לאמו ולאחיו הקטן.

מראה האב הנרצח לא נמחה מזכר מרדכי מילמן כל ימיו. בבית אבא ובאוירת בית הדפוס נחרתו בלבו המלים „בית סוהר", „עבודת פרך", „מרסלייז", „חופש", כמשלימות את מושגי אהבת הבריות בנוסח היהדות המסורתית. והנה, התיצבו לפניו החיים בכל מוראה של מציאות אכזרית, שאין הוא יודע פתרון לה. רק כאשר התבגר, נתחוור לו טעמה של אותה חויה מזעזעת. אמו האהובה טיפחה בלבו ובלב אחיו הקטן את רגשי המסירות לעמם ואת רגש האחוה והקירבה לכל אדם; ועמהם — את הבוז לפורעים. „כעבור 18 שנה", נכתב עליו באחד המכתבים הפרטיים, „הלך מרדכי מילמן לספרד, כדי להשיב גמול לתלמידיו של פטליורה; כדי להגן על ילדי ספרד לבל יתיתמו כמוהו."

המשפחה העתיקה לעיר אומן, מקום מוצאה של האם. שמה הגיעו בחוסר כל, כי לפני צאתם לדרך עוד שדדום כנופיות הפורעים, ולא הותירו מחוט ועד שרוך נעל.

בשנות הנוער עוד זכר מרדכי מילמן בחיבה את ימי ילדותו. „הבית הזה ניצב גם עכשיו לנגד עיני, עם הגינה המלאה עצים ושיחים, עם הסוכה הירוקה בה הייתי מבלה את רוב שעות היום ... עודני זוכר את כלבי השחור עם כתם הלובן על מצחו, שהייתי רותמו בעגלת חורף ומשתעשע עמו."

באומן התגוררו כשלש שנים.

שם קרה מקרה זה: מרדכי שיחק עם אחיו הקטן ליד טחנת הקמח. שמט הקטן ונפל המימה והחל מיד טובע. בלי כל היסוס ובלי לקרוא לעזרה קפץ מרדכי אחריו כהרף־עין והצילו. הוא היה אז כבן אחת־עשרה שנה. ב י משפחתו וידידיהם הכתירוהו אז בשם „גיבור קטן"; כעבור כמה שנים נעשה באמת גיבור מתוך הכרה. אכן, תמיד היה מצטיין במצווה המעשית ופעל באופן ספונטני

תכונתו היסודית היתה הנאמנות, לא רק לבני משפחתו, כי אם גם לחבריו; על כולם היה מעתיר דברי ידידות מופלגים, אפילו ביומנו, — כאילו הוכרח להקל מעל עומס נפשו, העוברת על גדותיה משפע רגשות.

2. תלמיד הגימנסיה

בסוף שנת 1922 עלתה האם לארץ־ישראל עם שני בניה. הבכור, מרדכי, היה אז בן 13 שנה. הוא נרשם בגימנסיה „הרצליה" ולמד שם כמעט עד צאתו להשתלם באוניברסיטה צרפתית. ידיעותיו הראשונות בעברית הביא עמו מחוץ־לארץ ולפיכך הסתגל בלי קשי לעולם החדש. עד מהרה נוצר סביבו חוג של חברים וחברות, שהיו קשורים עמו בקשרים אמיצים עד תקופת חייו האחרונה. ביומנו רשומים פרטי פרטים מחיי כל אחד ואחד מהחברים הללו. כל הקורות אותם היו בעיניו כקורות עצמו.

מרדכי היה אוהב טבע ואוהב ספורט. לא היה כמעט מקצוע של ספורט, שלא ניסה בו את כוחו. בתחילה היה חבר לארגון הצופים וכעבור זמן נכנס ל„מכבי". הוא התאמן באתלטיקה קלה, בקליעה, בכדורגל, היה חובב שיט ושחיה והיה חבר במחלקה למשחקים של „המכבי". בכל התחרות ספורטיבית היה נוכח. בספרד היה ידוע בין חבריו כרוכב מצויין. הוא למד מוסיקה; ואם כי נאלץ להפסיק מטעמים חמריים, השתלם מעצמו בנגינה על מנדולינה, — וכלי זה נשאר עמו עד יום מותו — והיה גם מחלל בנעימות בחליל.

על אף חיי החברותא, היה קשור אל אמו ואל אחיו ברגש סוער, שהתבטא בכינויי חִיבה רבים, החוזרים ונשנים ביומנו ובמכתביו, ולעתים גם בהתמוגגות ובהתרפקות תמימה.

האם היתה פועלת בבית חרושת לסיגריות — ושם המשיכה במשך 9 שנים ומעלה — ושכרה לא הספיק אלא לפרנסה בצימצום; ומה גם שלעתים היו הפסקות אף בעבודה זו. ביומנו של מרדכי מופיעות פעמים רבות המלים „חוסר עבודה". הוא נאלץ להפסיק את לימודיו בגימנסיה בשנת הגמר ולנסות את כוחו בעבודות שונות על־מנת להתגבר על המחסור. הוא עבד בסבלות, בשמירה, בפרדס, בנגריה וכו'; ולבסוף בפקידות. זמן קצר היה עובד בנמל יפו; הוא נרעש ממראה עיניו ותאר בדברים נרגשים את דרכי הניצול וההאצה שנוהגים בעלי הסירות בעובדיהם.

אולם, המצב בבית מחזירו אל בעיותיו הפרטיות.

„אין עבודה." — „אמי לא הלכה לבית החרושת (כי אין עבודה); המצב רע מאד, מוכרחים לקמץ אפילו באוכל." — „מצב רוח של דכאון בבית. אין להשיג עבודה, כל תכניותי פורחות... — מחר אני נבחן בטריגר־

נומטריה..." „המצב בבית הוא לבלתי נשוא, כמעט [illegible] ללחם — אמא רוצה למשכן את שעונה כדי לשלם את החוב בחנות."

וכאשר עלה בידו להשיג עבודה ונשמו מעט לרווחה, מיד הוא מתחיל לחסוך פרוטות לשם נסיעה לחו"ל להשתלמות. בה בשעה הוא מתכונן גם לבחינותיו.

3. נפתולי נעורים

המצוקה החמרית לא היתה ההפרעה היחידה בחייו. זו היתה רק מבדילה אותו מיתר חבריו, שרובם היו בני אמידים, אשר ההצלחה בלימודים לא היתה מכריעה במהלך חייהם.

מצוקה אחרת — וגדולה מן הראשונה — היתה משותפת לו ולרוב חבריו, וזו העיקה כצמאון שאין לו סיפוק. מצוקה זו שיסעה את חייהם; חלק מאישיותם היה שרוי בחברותא, בספורט, בשעשועים, ב„רומאנים", ולבסוף בלימודים — מצוות אנשים מלומדה; וחלק אחר היה כצולל לתהום בלי סוף. יסוריהם היו מורכבים ביותר. מקורם האחד היה גיל העלומים כשהוא לעצמו; מקור שני היה המצב שהיה מכונה אז בעתונות שלנו „ימי שפל", — והוא פגע בשיווי משקלם של כל אותם מבני הנוער, שלא השתייכו לשום תנועת נוער ולא חונכו למצוות לאומיות וחברתיות באופן שיטתי. מיני הספורט והשעשועים הן היו ונשארו אך סיפוק של תחליף לאותה השתוקקות עמוקה אל השותפות ב„מפעל", במעשי „יצירה" לאומי ואנושי, הבוערת בלב כל נער ונערה. כל אותו נוער, שניסה לחיות את חייו הרוחניים בדרך אינדיבידואלית ובחוג חברים סגור, היה מסכן את נפשו והגיע לעתים קרובות להתמוטטות.

אבל היה עוד מקור שלישי, מיוחד; והוא חסרון ההתאמה בין חינוכם היום־יומי של בני הנעורים, חינוך הגימנסיה והעתונות, ובין הדברים שהגיעו אליהם בדרך הספרות ועל ידי ידיעת המאורעות שהיכו גלים בעולם. ומקור זה — חסרון זה — „נסתר" הוא מעין מחנכים רבים בארצנו עד היום; ולא לשוא מרבים להשמיע תלונות ס ת מ י ו ת על „כשלון" החינוך, על „ריקניות" הנוער, וכיוצא בהם, מבלי להמשיך את חוט המחשבה ולראות כי משהו א ו ר ג נ י דורש תיקון.

ביומנו של מרדכי מילמן מצטיירים חיי בני גילו בדקדוק רב, בעובדות ובוידויים, שהם חשובים דוקא משום שנכתבו בלי שום מגמה מעשית. אין הוא דן את חבריו; אבל הוא בעל מצפון ער. מצפונו לא היה מיחוש חולף, אלא קדחת בוערת, מסגפת. נשיקה לילדה, בטלה מעבודה, כל שעת עבודה של אמו, ואפילו מחשבה „בוגדנית" על חבר — תגובתן באה מיד בוידוי

חריף ובחרטה סגפנית: „אני אכזר", או „אני אגואיסט". ובגלל מעשי תעתועים הוא דן את עצמו פעם לנזירות; והוא נשאר צמחוני במשך שנתיים, בהיותו בן 15—16. לא כן החמיר ביחס לחבריו. „האם לא אצדק, אם אקראהו בשם גנאי?" — הוא שואל בתמימות; כנגד זה, כשהוא רושם מעשה של נדיבות לב: „ולו הייתי במקומו, ההייתי עושה כך?" ולאחר שהוא רושם ביקורת חריפה, יוסיף — „ואת כולם אני אוהב!".

ואותם החברים, נערים צעירים, היו נותנים חילם לעתים למשחק קלפים ואפילו לשתיה בסתר. ומה עצובה הקריאה: „שלוש שנים אנו חברים טובים — — בחיים אין לו שום מטרה, שום רצון — —."

יטעה החושב, כי תלמידי גימנסיה אלה היו בורחים מן המציאות במתכוון. למותר להדגיש דבר זה ביחס למילמן, שהיה בן אם עובדת, בן פועלת, ואחר כך — עובד בעצמו עבודה גופנית קשה ומצוי בחולי חולין. אבל גם רוב חבריו היו מעורים בחיי הישוב. ביומנו של מילמן רשומים מאורעות קטנים וגדולים בדקדוק רב, ולעתים בלוית הערכות (בניגוד לפרקים האישיים); המהומות, ועדת הכותל, שריפת צריף ה„מכבי", הפסקת העליה, הלשון העברית במשרדי הממשלה, התאזרחות, עבודה עברית בנמל יפו וכו' וכו'. תערוכת מגדלי הירקות, למשל, מעוררת בו התלהבות; ואין צריך לומר, כי שאלות ההגנה הן במרכז התענינותו. וכן — חבריו. זה היה נוער תל־אביבי טיפוסי, חביב ומקרי, עם מנה גדושה של לוקל־פטריוטיזם טוב־לב, מתרברב לעתים, שהיה מוכן בכל רגע, ובלי היסוס, לחרוץ משפט על עולם ומלואו, והיה מוכן לכל מעשה אציל, אם רק השכיל מי לעוררו ולהפעילו לכך.

אך כשאנו מציצים אל „פינת" התרבות שבחייהם, מתיצבת לעינינו תופעה מוזרה. למשל: מרדכי מילמן וחבריו קוראים ספרות לועזית מתורגמת; כמה ספרים קלסיים ידועים להם יפה, לעתים — לעמקם. לכאורה, נאה אף נעים! אולם מה היה הקשר בין ספרות זו ובין חיי הנוער העברי בארץ? ומה הוא המקום, שהספרות ה ע ב ר י ת תופסת בחייהם? סופר עברי א ח ד — ויצירתו ה א ח ת — נזכר בכל מאות דפי יומנו של מילמן, הנוהג לרשום, בדרך כלל, פרטי פרטים.

הנה גם זה מאותו מקור שלישי של הקרע בנפש הנוער המשכיל בארץ. הרוחות מתפרצות עליהם מ ש ם, מן החוץ; העולם על זרמיו ולבטיו ובעיותיו מופיע להם ביצירה זרה; מדריכי הרוח שלנו לא דאגו לכך, שעמים ומדינות, יסורי נדכאים ומלחמות חירות, שאיפות רמות וכשלונות טראגיים ימצאו ביטוי עברי, ביטוי משלנו, מתוך אספקלריא ריאלית, למען בנות גשר בין הישוב הזה ובין אחוות הרוח הגדולה, כדרך שבונים יוצריהם

של עמים אחרים. אפילו המוני העם היהודי לארצותיהם מצאו אך ביטוי חיוור בכתבי הסופרים העברים. הם שימשו נושאים ל„זכרונות", כמראה דמות עולם שוקע, כלטיפת אברים מדולדלים. ושמא ביטאו הסופרים העברים את עולמנו הקטן, לפחות? לא, מלאכה זו לא היתה לפי כוחם „מחוסר פרספקטיבה"; הם נמלטו אל ימי נעוריהם בעירה שעזבוה, והנושא הארץ־ישראלי — מחוץ לשנים־שלושה יוצאים מן הכלל — נדון ברומנטיקה פאתיטית, שמימית, או באכזוטיקה דלילה, שכל עיקרה הוא תבלין של פראזות ספאניוליות, ערביות, בוכריות, עם מעט תאורים פולקלוריים ועם מנה גדושה של אידיאליזציה, שמחמת ריחוקה מן המציאות היא מצלצלת כסאטירה. מזון רוחני זה לא סיפק את בני הנוער, ובעוד שהגאוה הפאטריוטית לא נתנה להם להכחיש את הדמות האידיאלית שמושכי העט החנפים שיוו להם, נאלצו בכל זאת לשתות ממעינות אחרים. (*

הבידוד הזה — המכונה במליצה הישובית „שלילת הגלות" — שטופח על ידי רבים מרועי הרוח כ„אידיאל" ממש, פעל על חלק מן הנוער ככוח של ניוון ניהיליסטי, בעוד שחלק אחר שתה בצמא את דברי המחנכים הלאומניים, ומצא, בדרך הטבע, מקלט בטוח בנציונליזם צר עין וצר לב, המגבש את פחד הבדידות למין מסתורין קנאי.

כל הרואה כיום את החורבן בלב חלק מבני הנוער העברי בארץ, שרבים מהם נסחפו בזרם העכור של הלאומנות, רבים מהם קוראים בעתון על מוראי העינויים שמתענים אחיהם תחת יד הנאצים והם רצים, — לא אל לשכת הגיוס הם רצים, אלא לבית שעשועים, למשחק הקלפים וכיוצא בהם — כל הרואה ומזדעזע, חייב להכיר, כי לא ביום אחד נולד הפגם, כי יש מקור לדברים, ויש קשר הגיוני בין הדבר ובין תוצאותיו. וכל הרואה חלק אחר מיתר הצעירים המשכילים, והמהלכים על פני חתחתים, היעיז להכחיש את החורבן הרוחני הצפוי להם באטמוספירה של תלישות — הן מן העולם הגדול והן מסבלות המציאות היום־יומית היהודית וממעיינות יצירותיה?.

4. להשתלמות בצרפת

לא על נקלה יכול עלם חסר אמצעים לנסוע לחו"ל על מנת להשתלם. עד מה הוא מקנא בחברים, שבחייהם זהו ענין של סידור פספורט, ותו לא!

הנה, ענין קטן — עליו להוציא את תעודתו מן הגימנסיה. „ובכמה קשיים נתקלתי!" הוא חייב עוד שתי לירות ומחצה (!) לחשבון שכר הלימוד

*) הערות־אגב אלה, במידה שיש בהן משום הערכת ענינים בשדה הספרות, מוסבות למצב כפי שהיה בראשית שנות השלושים. המחבר.

במשך כל שנות לימודיו! „בקשתי מ... שידחה את הפרעון לחדשים אחדים, והוא אפילו לא ענה לי.” באה האם להתחנן. „ושוב יחס של לעג.” לבסוף נמצא הכסף, ביסורים רבים. — מסמיק הקורא את דפי היומן, מבושה; כי הן ודאי לא הכותב בלבדו נשא עלבון כזה, כי כל בני מעמדו. „צריכים רק לחתום על התעודה, והנה — — — אין לו פנאי לחתום. אני מסתובב זה ימים אחדים במסדרון הגימנסיה רק כדי לקבל את חתימתו של...”

הוא כבר נרשם לאוניברסיטה של ננסי; שום מכשול לא יעמוד עוד בדרכו. לאחר שיקולים רבים הוא נכנס למכון לאגרונומיה. באילו מאמצים עלו שני הזמנים הראשונים! — מאמצי רוח וגוף. כל רגע הן דרוש היה ללימוד, לכיבוש הלשון הזרה, בראשית כל, ולעבודה המקצועית; ו„לא מעט היינו רעבים” — במספר רבים, כי הן גורלו כגורל סטודנטים עניים אחרים בעיר אוניברסיטאית פרובינציאלית, שהעבודה אינה שכיחה בה — קל וחומר, לזרים. — ומה רבו מאמציה של האם המסורה, שפקדה את בנה לעתים בצרור מזון או בסכום כסף קטן מאשר השתכרה בעבודה קשה.

אך מחוץ לזה עליו להתנער מעקת המנהגים שבהם השקיעו, הוא וחבריו, את מרבית אונם, ומשעשועים המסיחים את הדעת מן העבודה הרוחנית. מפחידה אותו דמות הסטודנט, הנרשם לאוניברסיטה ומבטל את זמנו: „לעם ישראל בודאי שאין צורך בהם!” — והדברים מכוונים גם כלפי עצמו כמו תמיד, או במיוחד כלפי עצמו. אולם, גם שם מצא חוג רעים נאמנים — ואחד או שנים מקרב הידידים מימי הגימנסיה, ולאט־לאט השקיע את עצמו גם בלימודיו, בתאוה, שלא ידע כמותה לפנים.

אמנם, הסתגלותו לא היתה שלמה; געגועיו לארץ היו חזקים לאין שעור. ובהתקרב ימי החופש לא היתה מנוחה בנפשו: כיצד להגיע הביתה! „אין כסף. אבל עלי לנסוע הביתה לימי החופש ויהי מה!” — וכן עשו שני סטודנטים (הוא וחברו) וסטודנטית, בני תל־אביב: נוסעים למרסייל כמעט בלי פרוטה בכיס, בתוכניות תמימות שסופן — הרפתקאות, אשר הצחוק והבכי מעורבים בהן; ומצליחים — מצליחים להפליג!

אולם כוכב המולדת שהזהיר מרחוק, הופיע לו בתל־אביב בדמות אם מחוסרת עבודה ובית רעב ללחם. סוף שנת 1931.

„החלטתי להשאר השנה בארץ, להשיג עבודה ולאסוף את הפרוטות הדרושות לי להמשכת הלימודים.” אך אין הדבר כה פשוט. חוסר עבודה בארץ. „הבטלה הורגת אותי.” ומחוץ לזה — הלבטים הנושנים, פצעים שכאילו נגלדו, קמים לתחיה עם המגע הראשון בחברה הותיקה. „חיי עכשיו ריקים עד מאד, אין לי כל ענין בהם, לא מענין ולא איכפת לי עתידי. אין אני יודע מה אעשה להבא. מאסתי ב... וב... וגם ב... אני קשור אליהם

בגד רצוני. אם אשאר, הרי חסל סדר הלימודים, וזה נקרא להקבר חיים..."

ובשעה שמגיעה אליו השמועה על מות חברו, בן מחלקתו, עמיצור קראוזה, בצרפת, הוא קורא עליו בפתוס של קוהלת: „ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה."

הוא נשאר שנתיים; נהפך לפועל שחור לכל דבריו. בתחילה עבד ככל אשר השיגה ידו לעת מצוא; זמן מה השתקע בעבודת פרדס ליד פתח־תקוה ולבסוף נעשה פועל בנין. בשנת 1933 רואים אותו חבריו לשעבר (בני טובים, שהמשיכו לימודיהם וחזרו מדי פעם לימי חופשתם) בלכתו ממקום הבנין, בבגדי עבודה, והתבוננו בו בתמיהה כל שהיא: בשר מידו פרי עץ הדעת...

ומה מוזר הדבר: אותם בני הנעורים, חניכי הארץ, שמורגלים היו לראות חלוצים משכילים עולים לארץ על מנת לעבוד בה גם עבודה גופנית קשה, כאידיאל לאומי, ראו ירידה בהמרת הספר במעדר ובפטיש על־ידי אחד החברים. אכן, רק בתנועות נוער, שעצם תכליתן הוא החינוך לחיי חברה ולעבודה, השתחררו בני הנעורים הארץ־ישראליים מן הסילוף הזה.

מילמן לא ביקש להתחמק, אם כי גם לא ביקש הזדמנות להפגין בבגדי העבודה שלו. אופיו התחשל בעבודה (וכמו כן — בחוסר עבודה), באכזבות ובעמידה פנים אל פנים מול בעיות החיים יום־יום. הוא אז ידע כבר את סוד מצוקת נעוריו וגילה את מקור הלבטים, שקרבו אותו ואת חבריו אל סף הכשלון. אך טרם ידע, איך ישתחרר. הכרתו כפועל, זכפועל עברי, אך החלה לצמוח מתוך מגעו הישר עם החיים הפעילים.

•

בסתיו 1933 נחסך הכסף הדרוש לו והוא נוסע לצרפת. אולם בדרך, באניה וברכבת, כמעט ממש בשער האוניברסיטה, תקפו מצב רוח מוזר. תקפוהו היסוסים נוקבים. כמעט שנתים עברו עליו בעבודה שחורה. הוא היה יותר פועל מאשר „איש הרוח". חברים חדשים רכש לו, פועלים שהספר היה בידיהם באמת חויה רוחנית, ממשית, והקריאה וההשתלמות אחר יום עבודה קשה היו להם עבודת קודש. ואף הוא עצמו דבק עתה בלימוד יותר מאשר מעולם. בינו ובין חבריו לשעבר קמה מחיצה. זכר ימי הבטלה ושעשועי ההבל הבעית אותו. חיי סטודנטים! הוא היטיב לראות את אשר נמצא מאחורי יהירותם „האינטלקטואלית". לפתע הפך את הקערה על פיה. הוא לא חזר לננסי. הוא קבע את מושבו בעיר קטנה, רואן שבמחוז לואר, על מנת להתבודד עם נפשו ולהקדיש את עצמו ל„סתם לימוד, ללא כל מגמה"; שם מצא עבודה כמורה עברי לבני הקהלה הקטנה, ועליה היתה פרנסתו. לשוא הפצירו בו חבריו שישוב לננסי, שימשיך

בלימודיו „במקצוע היחיד שאתה יכול להצליח בו". בתשובה למכתבים כאלה היה מבקש מהם שירי ילדים עבריים ודברי ספרות לקטנים כדי ללמדם את תלמידיו.

רק לאחר ביקור חדש בארץ, בסתיו 1934, יסע שנית לעיר האוניברסיטה שלו.

אך כמעט יצא מתחום תל־אביב מיד תוקפים אותו ספקותיו מחדש: האם כשר הוא לאותו מקצוע? האין כל מעשהו שוא והבל? מננסי הוא מריץ מכתבים לתל־אביב ומבקש משלושת חבריו הקרובים לו ביותר והנאמנים עליו מאז ומכבר, שיתיעצו ביניהם, יחד עם אמו, ויחוו דעתם האוביקטיבית „באכזריות, ואם אפשר — בלי ידידות". והם משיבים לו, פה אחד: „למד אגרונומיה, זהו המקצוע שלך!"

מכתבי חבריו הם תעודות של הערצה וידידות, מופלאות ומיוחדות במינן. חבריו, אחד־אחד ואיש כלשונו, מטיפים לו מוסר גלוי לב על תנודותיו ועל „רגשנותו" ומעוררים אותו בעצה אחת עם אמו — „האם הנפלאה", כפי שכל חבריו מכנים אותה — לחזור ללימודיו; „ובשעת מבוכה, בשעת צרה ודיכדוך נפש, והעלית על לבך את זכר העם שאתה שייך־לו, אשר נדד וסבל אלפי שנים, ותמיד הלך קדימה, למרות המכשולים, למרות הרדיפות, — — — וכאשר תגמור לימודיך, תשוב אל ארץ אבותיך, ובנינו אותה יחד בולנו, אגרונומים, וחימאים, וכל מה שאתה רוצה, הכל יתאחדו בבנין — —."

עם עיון במכתבי החברים, לא ימלט הקורא מן השאלה: מהו החומר המקשר את האנשים הצעירים הללו בכוח כזה, בהתלהבות ובמסירות אין קץ? כולם, או כמעט כולם, היו בעלי סגולות אינטלקטואליות יותר ממנו, בעלי עמדה בטוחה, מוגמרת, ובעלי הצלחה בלימודיהם יותר ממנו. והם היו גם בעלי אופי בשל יותר ממנו; אחדים מהם התגברו כבר על לבטיהם והלכו במסלול לקראת תכלית ברורה. מה היה הכוח המושך במרדכי מילמן, אשר מהשפעתו איש מחבריו לא יכל להשתחרר עד אחרית ימיו?

חן מיוחד היה באישיותו, יופי מיוחד בתמימותו, ישרנות ונאמנות בכל דבריו. וכל אלה — מקור אחד להם: האהבה. „ואת כולם אני אוהב!" — משפט זה חוזר ביומנו ובמכתביו בואריאציות שונות, כמה וכמה פעמים. הוא היה אדם אימפולסיבי, ובכוח האהבה משך אליו את כל חבריו ומכריו לבלתי הנתק; ובכוח האהבה דבקו בו גם לוחמי החירות בספרד והלכו אחריו בסכנה הגדולה ביותר בלי היסוס; כי הוא הלך ב ר א ש, ובמיוחד בסכנה, ולא ידע — בגידה, מהי.

*

בננסי הוא מתמסר בכל המרץ אל לימודיו, ולא יפסיק עוד עד אשר

יסיים. אבל הוא נכנס אל החיים התוססים, חיי עבודה וחיי חברה ערים. הנהו מצטרף אל איגודים פוליטיים, כגון „הליגה נגד מלחמה ופאשיזם" ו„הליגה הבין לאומית נגד האנטישמיות", כמו כן הוא לוקח חלק פעיל בחיי איגודי הסטודנטים. לא מעט השפיע עליו גם השינוי בחייו באשר התחיל להשתכר בנבנסי — ליד לימודיו באוניברסיטה — בעבודה גופנית. הוא מתקרב אל תנועת הפועלים הצרפתית, הנגלית לו בכל חליפותיה ותמורותיה ובכל זרמיה, שסימני ההכר המבדילים ביניהם מופיעים ביתר חריפות באטמוספירה של עיר פרובינציאלית.

הוא מנסה כוחו גם בחקירות תיאורטיות בשטח הסוציולוגיה, שראשיתן בתקופת התבודדותו ברואן. הוא מבקש את המשותף שבין עולם המעשה הסוציאלי לבין מקצועו, המתוה את דרך חייו בתורת אגרונום לעתיד בארץ־ישראל.

את דיפלום האגרונום שלו קבל מרדכי מילמן ב־1935. אך הוא לא חזר לארץ, אלא החליט להמשיך את עבודתו המדעית במכון החקלאי. „רק עתה יש טעם בלימוד. מכיון שנתעוררה בי השאיפה ל ד ע ת בכוח איתנים, ממילא יש לי סיפוק בעבודתי", הוא כותב לאמו. „ועל הכל עלי להודות לך, אמא, את, ידידתי הטובה ביותר, את היית ונשארת תמיד על ידי."

מאורעות סוערים הרעישו אז את העולם, דהרה ההיסטוריה בקצב קודח. גליה הגיעו גם אל ארץ־ישראל, אל גבולות תל־אביב, האהובה על האגרונום הצעיר.

הפאשיזם האימפריאליסטי יצא למלחמות כיבושים, בילע בזעף ובעט בלב אירופה מכאן ובלב אפריקה מכאן, ומבקש תועלתו גם מניגודי העמים בארץ, השוכנת בפתח תעלת סואץ, ללבות את האש ולחתות גחלים על יריביו בעלי המנדטים במזרח הקרוב. בנפשו של מרדכי מילמן מתדפק הספק: האם עתה שעת עיון שקט, שעת עבודה שלוה במעבדה, או אם חובתו של כל אדם, המשתייך אל המעמד העובד, להתיצב בשורת הלוחמים? כוחות הפועלים, הכוחות הדימוקראטיים האמיתיים, מתנערים בצרפת; אמצע 1936 — נצחון החזית העממית. נחשול של התלהבות מתחולל בהמוני העם, ומעורר גם רבבות בני הלאומים, בני חו"ל, המסתופפים בפריס ובערי השדה. תהלוכת חג עברה גם ברחובות ננסי בהשתתפות הרבה סטודנטים תחת דגלי מפלגות הפועלים.

מארץ־ישראל מגיעות ידיעות עגומות. הסכנות הצפונות במאורעות שבארץ בתקופה של התגברות המחץ הפאשיסטי בעולם, לא נעלמו מעיני מרדכי מילמן, אשר כוחו לא היה רב בתיאוריות הפוליטיות אבל קרוב היה ומתקרב יותר ויותר אל הדופק החי של המאורעות. „אילו ידעו בישוב,

עד מה דרוש לנו בשעה זו, יותר מאשר בכל הימים, השלום עם העם הערבי!" במשפט זה מתגבש כל אשר חשב על המאורעות בארץ, בראשיתם. כל מכתביו מלאים חרדה לשלום הישוב, דאגה לעתידותיו.

5. למען החירות

רשימותיו מהימים שלפני נסיעתו לספרד אבדו. רק מתוך מכתבים יותר מאוחרים אפשר ללמוד את המוטיבים שבהכרעתו האחרונה.

„כל חזית נגד הפאשיסטים — חזית יהודית היא. גם בני ארץ־ישראל באים לעזרת ספרד הנלחמת על חירותה; רק הסולידאריות עם הכוחות האנטי־פאשיסטיים בעולם יכולה להציל את העם היהודי. ובמקום שנלחמים חלוצי החירות של כל העמים, שם נהיה אנחנו שליחי היהדות."

הוא היה בין הראשונים מבני הארץ היוצאים לספרד; והקשיים שנאלצו להתגבר עליהם המתנדבים מבני הארץ, לא היו פחותים לפעמים מן המכשולים שעמדו בדרך המתנדבים מבני אומות אחרות. רוב המתנדבים בארץ היו מפועלי העיר; אחדים באו מן המושבות ומקצת — מן הקיבוצים; רובם ככולם יהודים (מלבד מתי מספר ערבים).

*

יש שהכריזו בימים ההם על המתנדבים למלחמת ספרד כעל בוגדים או — „פורקי העול". החותם הפשטני „קומוניסטים" פיטר את „דעת הקהל" מן הטורח להעמיק חקר בהערכת תנועת ההתנדבות בארץ. אולם ההיסטוריה הצדיקה את המתנדבים ולא את השופטים הנמהרים, שנלכדו בעוורונם. ו„פורקי העול" שהיטיבו להבין את משמעות המאורעות, קבלו על עצמם יעוד יהודי ואנושי גדול, ונשאוהו גם במחיר חייהם.

הבריגאדות הבין־לאומיות היו מקום ריכוזם של הטובים והנאמנים בפועלים האנטי־פאשיסטיים בעולם, בני 56 אומות. מתנדבינו היו שם יחד עם יהודי ארצות אחרות, וביחוד הפלוגה היהודית על שם נפתלי באטווין בבריגאדת „דומברובסקי" (בסך הכל כ־3% מכלל חברי הבריגאדות), שליחי העם היהודי ומעמד הפועלים היהודי; הם מלאו תפקיד היסטורי רב תפארת ונתנו כבוד לשמנו; ראוים הם הלוחמים לתודת העם; וזכר הנופלים בנופלים יהא נערץ, ולא ימחה גם בסופת הדם והחורבן, שפרצה מן הגיהינום הפאשיסטי ימים מועטים לאחר שכרעה ספרד הרפובליקנית.

חוגים רחבים בישוב הבינו כבר אז את מהותה ההיסטורית של מלחמת ספרד. במתיחות ובחרדה ציפו המוני הישוב לידיעות הבאות מן החזית, ואין ספק, כי מחוץ לכמות מבוטלת של פרו־פאשיסטים, או „ניאוטרליים", היה הלב היהודי הולם עם לוחמי החירות. בתוקף אוירת אהדה זו שלחה גם

הסתדרות העובדים את תרומתה הכספית כתשובה לקריאת ה„אינטרנציונל" ותנועה צבורית קמה לארגון מפעל של עזרה רפואית לספרד, בשנת 1938, שבראשה עמדו אנשי רוח, בלתי מפלגתיים, ואחדים גם מחוגי האוניברסיטה הירושלמית. מקרב הארגון „אנטיפא" התמסר חבר־פעילים נלהב לשרות המפעל.

אולם לכל אלה קדמה תנועת ההתנדבות, שהחלה עוד בשנת 1936 והביאה לשורות הבריגאדות כ־300 בחורים ובחורות יהודים בני ארץ־ישראל.

את הרוח שהיתה מפעמת את לב המתנדבים ואת הרוח שניטעה בהם שם בשדות המערכה נגד הפאשיסטים, גילו הם שנית מיד לאחר שיחרורם על־ידי צבאות הברית מן השבי הנאצי, ממחנות הריכוז של וישי, מבתי הסוהר של פרנקו. הם מיהרו שוב להתנדב לצבא הבריטי, ליחידות היהודיות או לצבא האדום, כדי להמשיך במלחמתם ברוח העקרון: „כל חזית נגד הפאשיסטים — חזית יהודית היא".

•

בסוף דצמבר 1936 הגיע מרדכי מילמן לפריס והתגייס מיד לבריגאדות. כרבים אחרים מקרב „ערב רב הרסני" זה, כפי שהיו מכונים המתנדבים בעתונות הריאקציה, החליט גם הוא להסתיר את דרכו מפני אמו. וכרבים מהמסתירים הללו הכין אף הוא, לפני צאתו לדרך, מכתבים על מנת שישלחו לאמו מפריס, „במקרה שהוא לא יוכל לכתוב לה". הוא הגדיל לעשות: ש ש י ם מכתבים „זייף" כך, ערוכים בסדר תאריכיהם, לתקופה של ששים שבועות, מלאים דינים וחשבונות על מעשיו המדומים, על „לימודיו" כביכול, ושאלות על המצב בבית, על חברים ומכרים. איזה כוח של אהבה משוקע במכתבים דמיוניים אלה, הבנויים על בלי־מה, על הרגש „בלבד"! את המכתבים הפקיד ביד ידידה שקבלה על עצמה לשלחם שבוע־שבוע לתל־אביב. לא כל המכתבים נשלחו, כי בהגיעו לספרד החל לכתוב משם „מכתבים מפריס" ולהעבירם דרך אותה ידידה; ואף במכתבים הללו הוא מרגיע את לב אמו בתאורים מפורטים על „התערוכה בפריס" (החזית), על „ספר מקצועי חשוב" (הקרב), שהוא עסוק בו כרגע, כביכול, על „הפרופיסור" (מפקד הבריגאדה) שביקר את התיזיס המדעי שלו כביכול, וכך הוא מספר על מהלך חייו בספרד — בלשון סמלים המובנת אך לו לעצמו. רק בדרך מקרה, על־ידי החלפת שני מכתבים, נודע לאמו מקום המצאו.

וכעבור שנה מיום בואו לספרד הוא מתחיל לפענח את מכתביו הישנים ולספר לה את אשר עבר עליו; רשמים ותאורי עובדות אלה לא הספיק לסיים, כדור האויב שם קץ לחייו.

„לא הכרנו איש את רעהו, אבל מן הרגע הראשון נעשינו ידידים,

חברים ואחים... ביניהם היו חברים מגרמניה, שהספיקו להרגיש בגופם ממש את לחץ הפאשיזם..."

„סוף סוף עברנו את גבול ספרד... קבלו אותנו בהתלהבות, כאחים. נחנו, חברי כתבו מכתבים. מה מאושר הייתי אילו יכולתי גם אני לכתוב לך, אמא, כי היה לי הרבה לכתוב לידידתי הטובה ביותר, אבל לא רציתי לצער אותך. — — מתנדבים מכל האומות היינו כאן. רבים בכו משמחה; מארצות רחוקות, בסכנת נפשות באו."

הוא נשלח — כיתר המתנדבים החדשים — למחנה האימונים אשר באלבאסיטה. בתחלה צרפו אותו אל קבוצה גרמנית ואחר־כך — לבטליון „הטירונים".

ישיבתו באלבאסיטה לא ארכה. כעבור חודש נשלח לחזית. בחודש מרץ 1937 הוא משתתף כבר בקרבות גוואדאלחארה, בהם נחלו הצבאות הרפובליקנים נצחון גדול והרסו את גדודי הפאשיסטים האיטלקיים. „הפאשיסטים קבלו לקח טוב", הוא כותב לפריס בפשטות, בלי התפארות. בכל מכתביו — וגם כשהוא כותב בתקופה יותר מאוחרת, על מאורעות שבהם לקח חלק חשוב ומלא תפקיד אחראי — הוא נמנע מלדבר על עצמו. רק מתוך מכתבי חבריו אפשר לעמוד על התנהגותו בקרב, על אומץ רוחו ועל היחסים החמים שכונן עם חבריו. על אחת כמה וכמה שהוא ממעיט לדבר על עצמו כל זמן שהיה אחד מן השורה. ואולם, מדברי רושמי הרשומות — ובתוכם הנאמן והישר בסופרים, אנדרי מלרו, הוא עצמו טייס אמיץ לב בחיל הרפובליקה — מתברר, כי בקרב גוואדאלחארה, בזמן התקפות האיטלקים בכיוון בריהואגה, היו המתנדבים, אשר אך הגיעו לחזית, נמצאים בקו האש הראשון. בטליון מיוחד („הטירונים") נוצר, אליו השתייכו כל אלה שלא צורפו עוד אל שום יחידה של הבריגאדות הבין־לאומיות: יוונים, יהודים; אנשי סוריה והלבנון וארץ־ישראל; בני אמריקה הצפונית, בני קובה, קנדה; אירים, דרום אמריקניים, מכסיקנים ואף סינים. בטליוני „טילמן", „אדגאר אנדריי", „דימיטרוף", התיצבו לעומת הפאשיסטים המתקיפים („טילמן" הדף אחת־עשרה הסתערויות זו אחר זו), אך בטליון „הטירונים" ה ת ק י ף, והתגבר עד מהרה על המבוכה הראשונה למראה הנופלים, למשמע שאון מלחמה ושריקת הכדורים. הבטליון על כל יחידותיו הסתער על האויב ללא חת. מרדכי מילמן קנה את לב חבריו בעוז רוחו, במסירותו, בגלוי־לבו, „בבת שחוק" שלו. הכל רחשו אמון לחבר היהודי, בן ארץ־ישראל. הוא התמנה קומיסאר פוליטי על יחידתו. מידותיו הנאות התמזגו בחוש אוריינטציה ובדקדוק קפדני בשעת מלוי כל שליחות.

ימים מועטים אחר־כך הוא נשלח בתפקיד מיוחד לחזית אחרת. בצילום

תהלוכה של אחד הבטליונים מהבריגאדה ה־11, לכבוד ה־1 במאי, שנשמר בידי חבר מתנדב, מסומנת „חזית אסטרמדורה" כמקום פעולתו. הימים ההם היו מן הקשים ביותר בהיאבקות הרפובליקה בחזית ההיא. צבא החירות נסוג בקרבות דמים — חסרון ציוד ומיעוט האימונים גרמו לחולשתו לעומת גדודי הפאשיסטים המאומנים שהוגברו על־ידי לגיון הזרים וגדודי המאורים. „החופש היה קצר", כותב הוא לפריס, „כעבור 4 ימים קראו אותי לחזית." רק אז הוא מזכיר כבדרך אגב: „לפני חודש וחצי נפצע הקומיסאר הפוליטי, מינו אותי במקומו. עבודתי היא קשה ואחראית, ומענינית מאוד. אני משתדל למלא אותה במאה אחוזים."

„העם הספרדי נלחם בפאשיזם העולמי, שריכז את כוחותיו נגד לוחמי החופש," כותב הוא באותה תקופה הביתה במכתב שתאר־יכו „פריס"; ואינו שוכח להוסיף לאחיו הקטן: „אני עסוק מאוד, אבל אתה יש לך פנאי, לך עם אמא לאיזה סרט טוב, שתשכח את דאגתה..."

ובין קרב לקרב יכול הוא להתמסר לאהבת החיים בכל חום נפשו הרגישה. מכתביו הם לעתים שירי תהלה ליפי הטבע. „אחרי ארבעת חדשי קרבות אני נהנה מן הנוף; נהר זורם, טחנה סואנת, רוח צחה..."

בחודש יולי הוא נמצא כבר באחד הבטליונים שערכו את האופנסיבה על ברוניטה. צבאות הממשלה נכנסו לקרב ביום ה־6 ביולי ובמשך כמה ימים גברה והלכה הסתערותם עד שחרורן של רוב הנקודות שסומנו כמטרה בלתי אמצעית, ובתוכן ברוניטה. מנוסתם של גדודי פרנקו לא נפסקה עד הגיעם אל רוכסי מיסקיט. אולם מחמת משגה שנעשה על־ידי שני בטליונים — שסבורים היו, כי אחד הישובים שבדרכם נעזב מצבא הפאשיסטים ולמעשה היה זה רק פינוי של אזרחים, שמאחוריהם קבלו אותם חיילי הקושרים באש קטלנית — היה על צבא הממשלה להתמהמה; ובזה ניתן לקושרים פנאי לרכז כוחות עזר ולהתבצר בנקודות החולשות על כל הסביבה. בימי הקיץ הלוהטים — בלי מים ומזון — התקיפו הרפובליקנים, אך לשוא; והבריגאדות הפסידו את מיטב כוחותיהן. אנשי פרנקו פתחו בהתקפת־נגד כעבור שנים־עשר יום; כנגדם התיצב בין הבטליונים הספרדיים גם הבטליון הצרפתי־בלגי, שבו שירת עתה מרדכי מילמן.

משך כל הקרבות הקשים הללו לא עזב את החזית. כשם שהראה את אומץ רוחו בהתקפת „הטירונים" המפוארת, כן הפליא את חבריו גם בהתגוננות. הקומיסאר היהודי הצעיר ידע לעודד בשעה קשה. הבטליון שלו עמד כנגד הפאשיסטים והציל את צבא הרפובליקה, הנסוג לעמדותיו הישנות, מאסון של פריצת הקו.

הפקודה על פתיחת „התקפת ארגון" הגיעה אל הבריגאדה ה־15 בהיותה

בריזירבה, ממזרח למדריד; זו הבריגאדה שאליה השתייך עתה מרדכי מילמן, קצין צעיר בבטליון ה־24.*) רוב קציני הבטליון היו ספרדים.

קינטו נחשבה מבצר שאין לכבשו, על כל פנים לא בציוד הרפובליקני הדל — לעומת ציוד האויב. בקרב זה, קרב דמים שמעטים היו דוגמתו, השתתפה כל הבריגאדה ה־15 ובתוכה גם הבטליון של מילמן, וכמה יחידות ספרדיות. אך בכיבושה של קינטו לא הסתיימה פרשת הקרבות במחוז. לפני הרפובליקנים עמדה עוד בלצ׳יטה, — עיר מבוצרה, אשר נפוליאון לא יכול לכבשה, החולשת על דרכי חיבור לפנים ארגון. הקרב על בלצ׳יטה נמשך 6 ימים; העיר, שהיתה מוגנה בתותחי הגרמנים, שוחררה בראשית ספטמבר. אז נצטותה הבריגאדה ה־15 לשוב אל אחורי קו החזית למנוחה במשך חודש.

איך התנהג מרדכי מילמן בקרבות הללו? על כך אין הוא מוסר, כמובן, דבר. אבל הוא מודיע למשפחתו „קבלתי מינוי של קפיטן. אני מאושר על שמצאו אותי ראוי להיות קצין הצבא הרפובליקני. אבל כשקראתי במכתבך, שאת מצטערת, שאת חולה, בכיתי כילד קטן כאשר מעולם לא בכיתי. כשרק אוכל, אבקש חופש — והובטח לי, לחודש וחצי.”

ועוד:

„שוב אבדה ממני המגדולינה. אין דבר — באותו זמן הוצאנו ערים אחדות מידי הפאשיסטים.”

באמצע אוקטובר נתקבלה הפקודה — אל הבריגאדה ה־15 — להתקיף בכיוון פואנטס־דה־אברו; המטרה היתה ברורה: בצורי הפאשיסטים בדרך לסאראגוסה.

אך לשוא חיכו יחידות הרפובליקה לעזרת המפציצים; הללו לא הגיעו. כנגד זה הרכיבו את יחידות הבטליון „הספרדי” — בפעם הראשונה בתולדות המלחמות — על גבי טאנקים. האבידות משני הצדדים היו איומות. ובבוא המטוסים לבסוף, לא יכלו עוד למלא את תפקידם — הפצצת הביצורים, — יען כי קוי הצדדים הנאבקים היו כה מעורבים אלה באלה, עד שלא היתה כל אפשרות להבחין ביניהם.

על אף עצמת התנגדותם של הקושרים הצליחו אנשי הרפובליקה להתבצר בתחום העיר ממש; אבל את העיר לא שיחררו.

מן הימים ההם נשארו שורות מספר המתארות את ערנותו והתעניינותו של מרדכי מילמן בדרכי חיה האזרחיים של הרפובליקה.

„נכנסתי לאחד מבתי הספר. היתה הפסקה בין שני שעורים. כשהילדים ראו אותי, הכירו מיד שאני מן הבריגאדות, סבבו אותי, קראו: הורה! —

*) בתקופה מסויימת סומן בטליון זה במספר 59, וכך הוא נזכר בכמה דוקומנטים. הוא־הוא הבטליון „הספרדי” של הבריגאדה ה־15.

והקיפוני בשאלות. ,מה נשמע בחזית?', ,מתי ננצח את פרנקו?', ,כמה חיילים בבריגאדות?', ,מאיזה ארץ באת?' — כל אלה ענינו אותם. אחד מהם רץ להודיע למנהל, כי בא אורח. כמובן, הזמין אותי המנהל מיד לחדרו. סיפר לי באריכות על שיטות הלימוד, על שעורי הערב למבוגרים, על מלחמת הממשלה באנאלפאביתיות. הכניס אותי לשעור — בלי כל הודעה מוקדמת, בלי כל מיני ,הכנות'. יודע אני איך נוהגים לשנן לתלמידים את התנהגותם בנוכחות אורח זר, לפני בואו. מנסיוני אני יודע... וכאן, כאילו אני אחד מהם. — האם אני עסוק מאד כאן? — שאל אותי המנהל. — לא, עניתי, עלי לשהות ולחכות לדבר מסוים. — ובכן, הרי מצוין! מיד לקח אותי בזרועי, משך אותי מבית־ספר לבית־ספר בכל העיר. ואני הלכתי בשמחה..."

בנובמבר 1937 הוא מקבל מכתב ובו הידיעה, כי לאמו נודע „הסוד". והנה כותב הוא לה מכתב התנצלות; האדם המבוגר, מפקד בטליון, המנוסה בסערת הקרבות, מתרפק על אמו כילד; בחום לבב ובתכלית התמימות הוא נותן ביטוי לרגשו התמים ולהתמסרותו אל האם האהובה.

„...כן, אמא, אני נמצא עם הבנים הטובים ביותר של הפרולטריון באומות העולם. הרי אני מתגאה בהיותי ביניהם. יחד עמהם נלחמתי כנגד הבסטיה הפאשיסטית. עשרה חדשים הייתי בחזית. עליתי לדרגת קצין, אחר כך נעשיתי קומיסאר, ועתה הנני קפיטן... אף את צריכה להיות גאה על כך. אמא יקרה — — — כל חברי יודעים, עד מה אני אוהב אותך; ברגעים החמורים ביותר חשבתי עליך, דברתי עליך עם חברי... אבל מוכרח הייתי לעשות את הצעד הזה, כי זאת היתה חובתי. ...הסתרתי את הדבר ממך, „שקרתי", כפי שאת אומרת, כי לא רציתי לצער אותך. אבל בכל מצב שהייתי זכרתי אותך, וגם תחת אש התותחים ומטר הפצצות של המטוסים כתבתי לך. ... אמי היקרה, עכשיו עליך להיות חזקה; „האם" של גורקי תהיה לך למופת..."

ביאנואר 1938 נמצאת כל הבריגאדה ה־15 בטרואל, בקרבות התגוננות כנגד התקפות הפאשיסטים.

גם אז יש לו למפקד מילמן פנאי ושקט פנימי להרגיע את אמו:

„אמא, את חרדה לחיי. האם אינני רוצה לחיות? האם באנו הנה למות?... כולנו רוצים לשוב לבתינו, לחיי אזרח פעילים. באנו להכריע את הפאשיזם, שאינו נותן לחיות בשקט ובשלום."

הבטליונים הגיעו עד לידי אפיסת כוחות בקרבות הממושכים — אם כי העיר טרואל עצמה שוחררה על־ידי גדודים ספרדיים — ובסוף יאנואר, כשוך חמת הקרב הוצאה כל הבריגאדה לכמה ימי מנוחה. אך שוב לא עבר עליה אפילו שבוע בריזירבה.

הללו היו ימי נסיון בחיי המפקד מילמן. עוז החלטתו, קור רוחו ושלוותו הפנימית עמדו למבחן. והוא עמד במבחן, ושמו יצא לתהילה בצבא הרפובליקה.

הבטליון הבריטי תפס את מרכז החזית ממערב לטרואל, משמאלו — הבטליון האמריקני על שם „אברהם לינקולן", ומימינו — „הבטליון הספרדי" (באמת, לרוב דוברי ספרדית מן האמריקות) של מילמן. לאגף הימיני הזה ריכז האויב את כל אש הארטילריה בצירוף התקפת טנקים ומטוסים, כל אותו יום וכבר מחצית הלילה. לא היה טפח על הגבעה „הספרדית", שנשאר חפשי מפגיעה. אבל כל פקודה לנסיגה לא נתקבלה. מבין מחיצות האבנים ששימשו מקלט לפני חלונות המפקדה של הבטליון „הספרדי" — בית שנשאר קיים בנס בתוך חוה הרוסה — אפשר היה לראות בדיוק את מקום פגיעת הפצצות ואפילו לסמן אותן על המפה.

— הם כותשים את העמדות עד שלא נשאר אדם חי או שלם. במשך שעה עלינו לקבל דבר מן הבריגאדה ולא — עלינו להחליט. אז נשלה את עצמנו. היחידות בעצמן תחלטנה אם לא יעלה בידינו לחדש עמהן את הקשר.

— חשיבותה המוסרית של התנגדות זו, השיב הקומיסאר של מילמן — דוקא במקום, בלי לתת צעד — — —

הקפיטן מילמן אמר בשקט:

— אין אני מעונין כרגע בשיקולים תיאורטיים. אני מעונין באפשרות. אין עמדה בלי אנשים.

תחת חיפוי מטר האש התקדם האויב מצפון, ואיגף את הבטליון. נפסק הקשר לחלוטין בין המפקדה ובין היחידות. הטילפוניסטים שיצאו לבדוק את הקו לא חזרו.

בזה אחר זה נשלחו השליחים אל הנקודות השונות — איש לא חזר. קפיטן מילמן החזיק שעון ביד, כרופא המונה את דופק החולה. גורל הבריגאדה כולה היה נתון בידיו, — לא, שלום כל גדודי הרפובליקה שבחזית טרואל היה תלוי בשיווי משקלו למראה השואה המתרגשת ובאה.

— התוכל לומר לי, מה קרה? — שאל הקומיסאר.

— כן, השומע אתה את מכונות היריה? האויב נמצא במרחק של פחות מקילומטר מעמדת א'.

איש שיחו התאמץ לחייך:

— מתוך התופת הזה אתה מבחין במרחק מכונות היריה של האויב...?

— כן, הן קרובות יותר מדי.

— ובכן, יש עוד המחזיקים מעמד, לדעתך? הנוכל לסמוך על מ.?

— לא, אם אין קשר עם א'; — הוא שוקל כל מלה, בקול רועד אך ברור — אם אין קשר עם א', הרי אין העמדה קיימת. דאגתנו היא — לקבץ

את הנידחים, אם יש כאלה... וחשובה יותר — הודעה דחופה לבטליונים, לבריטים ולאמריקנים.

הקומיסאר נשך שפתותיו. שלושה ימים ושלושה לילות לא עצם עין. אבל עכשיו התעורר כהלום רעם, ונתן מבט נוקב במילמן. אחרי־כן הניח ידו על כתפו והפליט:

— צדקת. אבל אין לנו כאן אנשים. ובכן, עלי לצאת. ייתכן, כי אפשר עוד להעביר חלק מהקובנים לאגף...

— לא, אם האויב לא חדר עדיין, הרי זה רק מסיבה אחת: לא ידוע לו ההרס בעמדותינו.

התותחים נהמו. שרפנלים התפוצצו סמוך לבית.

— ובכן?

— ובכן? קל להיות מפקד על בטליון מנצח. אבל קשה הוא לפקד על מטה בלי בטליון.

מילמן השתוחח על פני המפה. מסביבו עמדו שנים־שלושה אנשים. הוא הניח אצבעו על המקום המסמן את אגפו הימיני של הבטליון האנגלי.

— הנה, בכוון זה עליך לנסות. עליהם לסגת מיד. אפשר שנסיגתם החלה, אפשר שתפסו כבר את המתרחש כאן. אבל יתכן כי נוכל להציל אפילו חלק ממרכזנו אנו ומן האגף השמאלי שלנו, בשכנות הבריטים. באם נזדרז! סע, יש לנו כאן גם שני אופנועים.

הוא פנה אל יתר האנשים:

— אתה — אל הבריגאדה, עם העתק רפורט הערב. מסור דין וחשבון על שתי שעות אלה. ו א ת ה בעקבות הקומיסאר. ו א ת ה יוצא כעבור רבע שעה לאותו כיוון.

הקפיטן מילמן יצא, פנה אל העמק, ברגל. על שלוש פרדות העמיסו את כל „רכוש" המפקדה. עמו הלכו עוד מתי מספר. הוא דרך בשלג העמוק, שהבהיק בחשכה, כבש פניו בצווארון מעילו. היתה הפסקה משונה בגעש מכונות המוות. דומיה של מוות. ושוב תקתקו מאחוריו מכונות היריה של האויב. לא יכול להתגבר על שחוק מר כלפי עצמו:

— אפשר, לא — אין ספק, הם נמצאים כבר בעורף השאריות. — ואפשר, כי השארית נמצאת כבר בעורפי אני. הרי עלי לארגן אותם מחדש! להעמיד אותם על רגליהם!

בכפר האיר לו הכפור, כעלות הבוקר המסנוור עינים. ביקתות הרוסות. לא היו, אלא שלושה בנינים שלמים. הוא עבר ליד הכנסיה השרופה והלך ישר כלפי אחד מן השלושה. כאילו רמז לו מישהו משם, כאילו קבע שם

פגישה. אשה זקנה; רגליה עטופות בבלואי סחבות, עמדה בפתח. היא הביטה בו. הביטה, עמדה לקראתו כמבקשת לעצרו, בחריצי פניה המקומטים עמדו דמעות שקפאו כפנינים מזהירות.

הקפיטן היהודי חיבק את הזקנה הספרדיה; טפח על גבה, ניגב את דמעותיה בשרוולו, ברגש אין שם, שרחש לאם כל הבנים, שנפוצו, שנפלו, שצבעו את השלג הלבן בדמם האדום...

„אמא׳ — זוהי המלה היפה ביותר, השם היקר ביותר" — כתב באחד ממכתביו. הוא נכנס לבית. שם היו מוטלים, על רצפת האבן, כשלושים איש, בתרדמה קפואה, כגושי קרח, איש על גבי רעהו. ידי אחדים מהם אוחזות כעוית את רוביהם. הוא הרהר: איך ומתי הגיעו אלה?...

מאחוריו עמדה הזקנה.

— היש מי מאנשי הכפר?

— רק אני נשארתי...

היא החזיקה בידיו; ידיה רעדו. היא הראתה אל אחורי החלון, כאילו בלא טעם. הקפיטן הרהר: מה היא מבקשת מעבר לחלון? — אבל הזקנה לא הוסיפה לדבר.

הקפיטן עורר את האנשים אחד־אחד בטילטול חזק, אך בלי כעס.

הם עמדו, בעינים מושפלות, עטופי תרדמה. שנים־שלושה לא זעו; לנצח. הזקנה עוד הראתה אל אחורי החלון, כאילו בלא טעם: שם קברו את המתים.

מצד המטבח עלו עמודי עשן. הזקנה רקחה משקה בקלחת, על גבי אש פתוחה. עמדו האנשים בתור, בפתח, והיא חילקה להם משקה חמוץ, רותח. חילקה עד הטפה האחרונה; היא עצמה לא שתתה.

— פה לא תוכלו להשאר. בעוד שעתים יפלו כאן כדורי האויב, אפילו ממכונות היריה, ובכל העמק. — דברים אלה דיבר הקפיטן מילמן; והמשיך: — אם רצונכם לברוח, — הלאה, הלאה, הלאה! — הוא הרים את קולו. — פה אנו מטרה להם, אפילו הזקנה: יקצרו אותנו. פתחתם להם את הדרך, עקפתם את מפקדיכם...

על המלים האחרונות, שהיה בהן משום איום וזעף, התחרט מיד, כשהסתכל בפרצופים הרצוצים, המיוגעים.

— ושמא יש ברצונכם להתאושש? להתקבץ? להתיצב מחדש, יחד עמי מול האויב?

החיילים התמתחו, מבטים קשים הישירו אל מבטו הקשה של המפקד. מבטים קשים ונאמנים.

יצאו בדממה. בפתח עמדה הזקנה. היא נופפה בכבדות את כף ידה.

— בואי, אמא, לכי עמנו. נושיב אותך על הפרדה. בואי, בואי!
והוא אחז בזרועה, ברוך.

— אני אחכה, אני אחכה להם... — שם ניצבה הזקנה, רגליה עטופות סחבות, בחריצי פניה דמעות קפאות. — אני אחכה להם... הילדים האומללים... איך אוכל ללכת?

היא נשארה שם, משמרת ומורת־דרך לבטליון מוכה, שנשבר תחת מהלומות התותחים הפאשיסטיים, שלא עצר כוח לשמור על טפח אחד מאדמת ספרד.

נהמו התותחים.

הקפיטן היהודי פירק מעל חגורתו את חמת המשקה והושיטה לזקנה. בידים רועדות דחתה מעליה את הכלי. — — — —

יצא מערבה.

בכפר הסמוך, במעלה ההר, שוטטו כבר קרעי הבטליון. הגיעו גם פלוגות בשלמות. אנשי העמדות במרכז ובאגף השמאלי חרקו שיניים. פלוגות אחדות הצילו את כל התחמושת והציוד; גם מטבח אחד נסחב; סאניטארים, שהוציאו עמהם פצועים בסכנת חייהם. בבית אחד כבר עבד רופא, ידיו מלאות דמים; אחיות.

מיפקד. כמחצית הבטליון התיצבה, או פחות. עמד הקפיטן מילמן בראש מורסן. הוא לחש משהו לקצין העומד על ידו; האנשים ציפו. לא היה שם איש שלא הכירו, שלא היה ידידו. שארית הבטליון עמדה. המפקד עוד החריש. הוא חיכה. אז הגיע רץ מן הבריגאדה ופקודה בידו. המפקד הירהר. מה יאמר לאנשים, אשר מטה רוחם? הוא הרים קולו, הגביר־החמיר קולו.

— מחוייבים לאזור כוח! מחוייבים להכפיל מאמצים, להחזיק מעמד גם במקום הנעדרים! זכרו את חבריכם שנפלו ולא נסוגו!...

קולו נשמע למרחוק. השלג שבהר הנטוש כאילו החזיר הדו. אותה שעה באלמו התותחים ובשמים לא נראה מטוס.

הוא פנה בקול אל סגנו: דבריו הופנו אל הקצינים, אבל קולו האדיר מצא דרכו אל כל הבטליון.

— האכלו ושבעו האנשים?

— כן.

— ובכן: לא איש דברים א כי. ידעתם. עוד מעט והיינו מביאים שואה על כל טרואל. לא לעיר, לא לבתים אני מתכוון; לחברים שלנו. היודעים אתם, מה פירוש הדבר? החירות, היקרה מדמנו — בסכנה! באתם מעבר לים, מכל מדינות העולם, מי קרא לכם? מי הכריח אתכם? באתם שימו לב: באנו להכריע את הפאשיסטים.

אל תספרו לי על תותחים! — פקודתי: כעבור שעה תהיו מאורגנים מחדש בפלוגות, בידי קצינים חדשים וקומיסארים של הפלוגות. ובעוד שעתים יהיה הכפר ריק מכל איש הנושא את סמל הבריגאדות, והיחידות תתפושנה את העמדות לפי פקודה שתקבלנה. זכרו — אנו עומדים בין האויב ובין טרואל! במהירות! במהירות! לא לאבד אף רגע. במהירות תלויה ההצלחה!

מכבר עזב מילמן את מקום המיפקד; בקצה הכפר קבע את מושבו. שם השיגו אחד משארית היחידה א׳, חבר ותיק ממחנה האימונים באלבאסיטה; הוא גימגם:

— אאא... מרדוך...! שמעתי כי אבדה ממך... הנה המנדולינה שלי, קבל נא אותה ממני. ממדריד הביאוה.

זו היתה המנדולינה השלישית של הקפיטן מילמן. וגם זו אבדה בקרב.

הוא כינס את הקציניס להתיעצות; אך בטרם־כל פתח ואמר בקיצור דברים:

— כל קצין מן הבטליון ה־24, שעזב את עמדתו בטרם קיבל פקודה יוצא מיד אל מפקדת הבריגאדה. שלום!

כרוחב דעתו, כחמלתו, כאהבתו הענוגה — כן היתה גם תקיפותו: על כל רגשותיו השתלט רגש עליון אחד: רגש הנאמנות.

כאשר התקבצה הבריגאדה ה־15 מחדש, נשלחה מיד צפונה מטרואל בכיון סגורה־דה־לוס־באנוס; המפקדה הרפובליקנית החליטה לפתוח בתנועת הסחה. הבריגאדה יצאה להתקפה בליל אופל, בסופת שלג, באמצע פברואר — והבריגאדה ה־11 שמשה כריזירבה בעורף. במשך שלשה ימים ושלשה לילות הלכו הבטליונים קדימה, ועלה בידיהם להתחפר בגבעות אחדות, בקטע חזית צר. שבעים ושתים שעות נאבקו חיילי הבריגאדה בלי אוכל ובלי שינה; ואז נלקחו בחפזה חזרה לטרואל, כדי לחזק את עמדות הגדודים העומדים על נפשם מול התקפת הפאשיסטים. *) האנשים היו רוטנים ומתלוננים:

— העל כך התיסרנו?

אבל מילמן חייך:

— הן נשארנו בחיים, ויכולים אנו להלחם עוד למען הרפובליקה!

קו ההגנה של הרפובליקה נסוג עד לתחום העיר. הבריגאדה ה־15 נלחמה על כל שעל אדמה. קרבות מאסף היו אלה, — קרבות אשר בהם ידע כל חייל וחייל, כי עליו לשלם בחייו למען הצלתם של הנסוגים מאחוריו, — קרבות דמים איומים כדי לתת לצבאות הרפובליקה שהות

---

*) Edwin Rolfe: The Lincoln Battalion

לכונן מחדש את קויהם מעבר לטרואל. הקרבות נמשכו בתוך העיר, מבית לבית. על כל צעד וצעד היה על הקושרים לשלם בדמים מרובים. במלחמת הנהר אברו, כעבור ששה חדשים כמעט, עוד היתה מורגשת השפעת ההצלה ללא כל אבדה של הדיביזיות הרפובליקניות מעבר לטרואל; אבל הבריגאדה ה־15 שילמה במיטב לוחמיה. הבטליון ה־24 נידלדל עד כדי כך שהיה צורך בהשלמתו על־ידי טירונים ספרדיים צעירים.

ועל הקפיטן מרדכי מילמן כותב חברו היהודי לתל־אביב: „הוא היה למופת לחייליו בחזית האש. כעת הוא משמש אדיוטנט של מטה הבריגאדה ה־15. הממונים עליו נותנים בו אמון בלתי מוגבל. הכל אוהבים אותו. את התפקידים הקשים ביותר הוא ממלא בבת שחוק."

הוא בא במגע עם חיילים יהודים של הבריגאדה לו וגם בבריגאדות אחרות, כשהיו מזדמנים לו לרגל השירות. נפגש עם היחידה היהודית מפולין — בבטליון „דומברובסקי" — ועם בני ארץ־ישראל, אשר רובם ככולם לא היו ידועים לו לפנים.

„בני הארץ — בחורים מצוינים הם. אמיצי לב בקרב וחברים טובים", כותב הוא הביתה בקיצור הדברים, כמנהגו. „את שואלת למזג האויר, לתנאי החיים תחת כיפת השמים ודואגת לבריאותי. לא, הטבע אינו פוגע בנו, הטבע אינו אכזרי, הפאשיסטים הם אכזרים. אילו ראית מה הם עושים באכרים האומללים... הטבע הוא נהדר — ואנו מקווים שנכדיך יוכלו לשמוח לו, ולא יצטרכו לפחד עוד מפני רודפיהם. בבטליון שלי נמצאים חיילים המדברים אלי בספרדית, בצרפתית, באנגלית, בגרמנית, ברוסית, באידיש ובעברית. אבל כל הלשונות האלה לשון אחת הן, ביטוי של רצון אחד: להשמיד את העריצות."

ובאותם הימים:

„שומע אני עדיין בשורות רעות מארץ־ישראל. — — האם לא הבינו עוד הפועלים היהודים והערבים שאסור להם להלחם איש ברעהו? האינם יודעים עוד שיש לשניהם ענין משותף, ועתיד משותף — וכיום גם אויב משותף?!"

סוף אפריל, 1938. הפאשיסטים הגיעו עד ים התיכון. לא בנקל השיגו נקודה זו, צעד אחרי צעד נסוגו הרפובליקנים, בעקשנות קודרת הגנו על אדמתם. דרך הנסיגה היתה זרועה חללי גיבורים לאלפים. נתיב יסוריהם נמשך מבלצ'יטה עד מורה־דה־אברו — ולא פעם נצבה לקראתם מפלצת ההשמדה הגמורה.

גם הבריגאדה ה־15 נסוגה עם שרידי יחידותיה עד קו האברו. הקפיטן מילמן נמצא כל הימים עם הבטליון שלו, שכרת עמו ברית סבל וגבורה.

בקרבת העירה פאלסיט חנתה הבריגאדה כדי להחליף כוח; ובטרם עברו שלושה חדשים לאחר המכה האיומה שהוכו הבטליונים, הם מצפים בכליון עינים ובקוצר רוח לפקודה —: לנוע! כי הנסיגה הממושכת ההיא צורבת את לב כל בני הבריגאדה. משם נכתבו השורות הללו:

„כשהקפיטן מילמן יוצא אל היחידות, הוא נושא עמו מחוץ לנשק הנועד לשמש נגד האויב, גם נשק המכוון אל לב חבריו, חיילי הבטליון: נשקו — המנדולינה."

מעמדה לעמדה, מחפירה לחפירה, מהדד הפזמון האהוב על החיילים והמושר בלווית צלילי המנדולינה — ובטרם נדם השיר בפי עמדה אחת והיא נמשכת בשכנות בקול שוקק, עמוק, מתרפק — — —

מַדְרִיד, אוֹתָךְ, אֵם פֶּלֶא
מָאמִיטָה מִיאָה
לָקַחַת רָצוּ הֵם...
בָּנַיִךְ אוֹהֲבַיִךְ
מָאמִיטָה מִיאָה
לֹא בָגְדוּ בָךְ, אֵם!

כָּל דֶּמַע וְכָל דֶּמַע
מָאמִיטָה מִיאָה
שַׁלֵּם נְשַׁלֵּם...
שַׁלְשֶׁלֶת כָּל כֶּבֶל
מָאמִיטָה מִיאָה
תְּנֻפַּץ, תְּעֻלַּם!

ולעתים היה הקפיטן מלווה בשיר את נגינתו, בקול עמוק, נעים, בספרדית, בצרפתית, ובלשון זרה ומוזרה לרוב החיילים — בעברית.

„כשאבוא הביתה, אמא יקרה, אנגן לפניך, אשיר לך מן השירים שלמדתי פה."

בסביבות פאלסיט חוגגת הבריגאדה ה־15 את יום הראשון למאי. משם כותב הקפיטן מילמן:

„— — — בכל ארץ וארץ שונה יום זה. בברית־המועצות מפגין העם העובד את יום נצחוננו על הדיכוי ואת אחוותו עם העם העובד שבמדינות העולם וביחוד עם הלוחמים נגד הפאשיסטים בספרד ובסין. — — בגרמניה ובאיטליה חוגגים חברינו באופן בלתי ליגלי ומחזקים את עבודתם במחתרת. — —אצלנו בספרד, כמו בסין, יום זה הוא יום של מלחמה נגד הברבריות הפאשיסטית, אצלנו מבלים את היום הזה עם רובה ביד, זהו יום של התכוננות לקראת הנצחון, אשר מוכרח לבוא וגם בוא יבוא — — —"

והנה, הולך וקרב היום הגדול, יום אברו. ההכנות נעשו בסודיות הגדולה ביותר. אבל כל חייל וחייל בצבא הרפובליקה השתוקק להתקפה על האברו, וידע כי בוא תבוא.

וכהנתן הפקודה, לא רק חכמת האיסטרטגים נשאה את הבריגאדות, כי אם גם לב מלא והכרה ברורה. „יעלו אבר כנשרים, ירוצו ולא ייגעו ילכו ולא ייעפו..."

„בעוד פעולה אחת גדולה עלי לקחת חלק", כותב מילמן, „ואחר כך אבוא לחופשה."

אור ליום 26 ביולי עומדת שוב פלוגת התותחנים „אנה פאוקר" על שפת האברו ליד פליכס, ומחכה לפקודות.

זה היה אחד המפעלים הכבירים של חיל הרפובליקה, תחת פקודת הגנרל מודסטו הספרדי. במשך 48 שעות נכבש ראש הגשר מעבר לאברו. כל פלוגה ופלוגה קיבלה פקודת תנועה ומזון למשך יומיים: להתקדם, להתקדם באופן עצמאי, כלומר — להסתנן לתוך עמדות האויב מבלי לחכות לשום הוראות נוספות באותן 48 שעות, ממפקדי היחידות או הבטליונים. כתום יומיים היו רוכסי הגבעות הראשונים ממערכת ההגנה של העיר גאנדיסה בידי הרפובליקנים. בהשתוממות ראו היחידות המאחרות, כבר ממחרת הצליחה, את סירות הרפובליקה משוטטות על־פני הנהר; ומעבר לאברו מעל הגבעות, שהיו לפני יומיים רוחשות גדודים פאשיסטיים, מניפים דגליהם ומאותתים אנשי הבריגאדה הבין־לאומית. לשוא ניסו טייסי האויב למצוא את קו החזית — „קו חזית לא היה בנמצא", כותב אחד מסופרי המלחמה. „היחידות פעלו באופן עצמאי".

„בודאי קראת כבר על נצחונותינו!", כותב קפיטן מילמן בקצרה, במכתב, שהגיע כשהוא לא היה עוד בחיים. גל של התלהבות עבר את הבריגאדות.

אכן, אויבי הרפובליקה, גיבורי „אי־ההתערבות", לא טמנו ידם בצלחת. ביתר תוקף הגבירו את תביעתם להוצאת המתנדבים. יום יום פורסמו הודעות על „הסכם שהושג", וכל הודעה היתה עידוד נוסף לפאשיסטים שיחישו

עזרה לגדודיהם הנתונים במיצר, ובה בשעה היתה מכוונת לרפות את רוח הקרב של חיל המתנדבים הרפובליקני.

600 מטוסי קרב ומפציצים פאשיסטיים נשלחו לראש הגשר היחיד הזה — בעוד שבלונדון תבעו בפה מלא את הרחקת המתנדבים הרפובליקנים ובעוד שהלחץ על הממשלה הרפובליקנית נעשה מאיים יותר ויותר: — אל יחידות הבריגאדה הגיעה השמועה: בכל שעה מצפים לפקודה, לצאת מן הקרב... והשמועה — באמת יסודה; „הנוסח" להחנקת הרפובליקה היה מוכן.

אך בין קורבירה ובין ונטה־די־קמפוזינוס, משני עברי הכביש, הגנו הדיביזיות ה־35 וה־45, עם הבריגאדות ה־11, ה־13, ה־15 וה־14 ועם הגדודים הרפובליקניים ובסיוע בריגאדה קאטאלונית אחת, על הרמות, מול התקפות הנגד, ממזרח וממערב, של פלוגות המחץ החזקות ביותר אשר לפאשיסטים, שברשותם היו 300 תותחים ו־200 טאנקים, מלבד מאות המטוסים שכיסו את השמים מעל הלוחמים והמטירו עליהם אש.

בפעם האחרונה בתולדות הבריגאדות הראו המתנדבים את נכונותם להגן על חירות ספרד במחיר חייהם ולהטיל את בוזם בפני הפאשיסטים הפראים.

הבטליון ה־24 בפקודת הקפיטן מילמן תפס עמדותיו צפונית מזרחית מגאנדיסה, מערבית מן הכביש, שם התגברו אנשיו על יחידות אויב חזקות. אחד מחבריו כותב: „הבטליון שמרדכי פקד עליו כבש את עמדתו בקרב קשה עם האויב, לקח הרבה שבויים וציוד צבאי."

„הבטליון האמריקני היה באגף הימיני של החזית והוא הצטרף לבטליון ה־24 בהסתערות על כביש וילאלבה־גאנדיסה. שני הבטליונים התקדמו, אך לא הצליחו לחתוך את הכביש. הפאשיסטים קבלו תגבורת ארטילריה ומטוסים וייצבו את עמדותיהם. סגנו של מארק (מרדכי מילמן) נפל בקרב וכל המעמסה הוטלה על שכמו לבדו. התקפות והתקפות־נגד באו זו אחר זו, זועפות, אכזריות ורבות־דמים, במקום זה שכינויו בפי חברינו היה ,גיהנום הקטן'. הבטליון ה־24 נלחם בגבורה, ולא זו בלבד שלא ויתר על שעל אדמה, אלא אף עלה בידו לתקוע יתד בעמדות קדמיות יותר." (קפיטן מ. וו.)

ביום 5 באוגוסט נקרא הקפיטן מילמן להתיעצות אל מפקדת הבריגאדה. הוא חזר אל הבטליון שלו בלוית מילטון וולף, מפקד הבטליון „אברהם לינקולן", שכנו בקרב ובעמדות, ושני קומיסארים פוליטיים של אותו בטליון, דניאל גרודן וג'ורג' וואט (כולם לוחמים בצבאות הברית כיום). לפניהם הלכה עוד קבוצת קצינים מבטליוני הבריגאדה. הם יצאו מתוך חורשת

הזיתים והיו מבקשים מסתור מפני כדורי האויב, שהתעופפו סביבם, מאחורי הסלעים; שביל עמוק הוליך כאן בכיוון מערבה, מקביל לכביש.

— שם נפלו חברינו האנגלים, בימי הנסיגה, — מילמן הראה אל מעבר לגאנדיסה. — היודעים אנו, תגמול מהי? עוד לא ידענו. אבל יבוא יום.

אחד החברים:

— וכי אין אנו נלחמים בהם? עצם עמידתנו כאן היא בשורת אבדון לברברים הפאשיסטים.

צדקת, צדקת! — מילמן צחק; ולפתע קדרו פניו היפים, השזופים, והוסיף:

הנושא בלבו זכרונות ילדות אכזריים, כמוני... חלום התגמול טבוע בנפשו...

חבריו החרישו, ומילמן שלא כדרכו, החל להתפלסף:

— נקמה? זוהי תשובת המצפון. מאחר שהתרבות האנושית יצרה את המשפט כבטוי נעלה יותר לצדק, נדחקו רגלי הנקמה. ובכל זאת, גם בחיי האדם החדש נותר לה מקום; במלחמה. וכי הפאשיסט העומד ממולי רצח את חברי בוב? לא, אבל הוא בן בריתו של הרוצח. ועל כן אני הורגו. עם קץ המלחמות יבוא קץ לנקמות. ואשר לפאשיזם הזואולוגי, ולגזענות בכלל — בדבר הזה אני מומחה! — ואשר לאנטישמיות — גם בכך אני מומחה, מילדותי! — הרי אלה הם שיבה למדרגת החיה. ובכן, התוכל לשבת בדין עם חיה רעה? התוכל לחרוץ את גזר דינה באזניה? גם את לשונך לא תבין. מושגיה לא מושגיך, על כן, אם היא תצא מן היער ותתנפל על משכנות בן אדם...

אותה שעה יצאו מעבר לגוש סלע והיו מחישים צעדיהם, מתקדמים בטור מרווח. כדורים זימזמו כצרעות טסות בטירוף.

— ארנולד! — קרא מילמן אל אחד ההולכים בראש הטור. — רוץ נא לבקתה שלי והבא את כל אשר הגיע מן העמדות הבוקר. כעבור רבע שעה בדיוק אנו נפגשים ליד „הסדן”, ונקבע לפי הידיעות האחרונות את תנועת עמדותינו.

„הסדן” — כורת זית, שמחצית גזעו נגדעה בסערת המלחמה יחד עם נופו — היה בראש גבעה הנשקפת פני האויב.

אחד הקומיסארים מן הבטליון האמריקני אמר:

— בחצות; אני ציע לנוע מן האגף הימיני בחצות.

הם היו כבר על הגבעה, כמאה צעדים מן „הסדן”.

— הלילה קצר מאד. אני מציע מיד עם חשכה; בטרם ינסו הם בהתקפה. הרי זו תכליתה של החלטת המטה, — מילמן היה המדבר.

עלינו להבין את כוונת ההחלטה, עלינו לפעול —
ג׳ורג׳ וואט פנה לאחוריו.

— מרדוך! — הוא קרא בכינוי החיבה, בו נודע מרדכי מילמן בין חבריו, וזנק אליו כהרף עין. מרדכי מילמן היה מוטל על הארץ, כדור פגע בראשו. כעבור פחות ממחצית הדקה כרע ליד הפצוע גם מילטון וולף, שהיה הולך אחריהם. שלושת החברים הרימוהו, סמכוהו. הדופק חי עדיין, שפתיו כאילו מילמלו... הרצה להגיד — עלינו... לפעול... בזריזות? במהירות? במרץ?
— עיניו השוחקות פקוחות לרווחה. הוא מביט בבהירות ובנדיבות לב, מבט של חבר, מבט גלוי ותמים עם העולם. אבל הוא כבר הביט מעולם אחר.

האם שלח ברכתו האחרונה לאם, לאח? לבטליון שלו, לחיילים שנלחמו עמו קרוב לשנתיים? לחבריו שנחלו יחד עמו נצחונות ומפלות, שזכו לתהלות ולנזיפות, יחד עמו? הזכר את תל־אביב, עיר נעוריו האהובה — באותו רגע מהיר כחלום טס בקדחת...? הזכר את חבריו, בני הגימנסיה, — — — אגרונומים, חימאים, רופאים, וכו׳ וכו׳? עיניו היו פקוחות ושוחקות כמו תמיד, פניו לא התעוותו מאימה. הוא את חובתו עשה. בבת־שחוק, כמו תמיד.

הוא נפל במרחק שלושה ק״מ ממזרח לגאנדיסה, קילומטר אחד מצפון לכביש המוליך מעיר זו מזרחה, בכיוון קורבירה.

*

הדברים האלה נכתבו בידי אחד הלוחמים בבטליון של מרדכי מילמן:

„פניו המאירים ורוחו הנדיבה נטועים לנצח בלבבי, ובלבב הרבה בני־אדם מן הטובים ביותר. — — —״

„האסון בא כהתף — — —. ביום השלישי לאחר האסון הגדול אבדתי את יד שמאלי, שכבתי כמה ימים בלי הכרה — —״

„עתה עולה על זכרוני אפיזודה מרה:

„אחי — אף הוא לוחם בספרד — ואני, לא היינו בחזית אחת. וכאשר נודע לי, כעבור שלושה שבועות לאחר שנפל, שאין לי עוד אח — — — באחד הלילות האפלים, שהוארו אך על ידי הכוכבים ממעל, שכבתי יחד עם מרדכי בחפירות; הוא נטל את ידי בידו ושאל בשקט:

— אמור־נא לי, א., התוכל אמך להבין, מה גדול הענין שלמענו נתן אחיך את חייו? התוכל לסלוח לו על הצער שהוא גרם לה? התוכל להבין, שאחיך היה מאושר בלכתו בדרך זו?

„הגדתי לו את האמת: אמי היא אשה טובה ואם מסורה, אך מעבר לתחום ה„אני והילדים שלי״ אין היא יכולה להגיע. בקצור: היא בודאי לא תוכל להבין.

„על כך ענה בנך, ידידי הנעלה, מרדכי:

— אני מרגיש, כי שוב אשוב אל אמי. אבל אם יקרה אותי את אשר קרה את אחיך, בטוח אני שאמי האהובה תבין אותי ותאהב אותי עוד יותר. וכן גם אחי. — — — אמי היא בעלת הכרה ברורה מאד.

„אני מקוה, שהוא לא שגה בהבנת אמו היקרה.

„ודוקא אני שגיתי בדברי על אמי הטובה.

„אמי קבלה את הידיעה על האסון האיום, בגבורה גדולה. אהבת האם בלבבה התפתחה לאהבת חברות. היא ממשיכה במרץ רב את העבודה הצבורית, שהיתה יקרה בעיני אחי. היא הצפינה את אבלה בנפשה ואפילו מנחמת אותי — — —"

„במשך עשרה חדשים הייתי עם בנך היקר. ידידותנו עלתה למדרגה הגבוהה ביותר, שהיא האפשרית בין בני אדם. בחלקי נפל האושר הגדול, שהייתי מחובב על־ידי אדם יפה זה, ומקורב לרוחו הנעלה. קשה לתאר לאיזו מדרגה של אישיות גדולה הגיע בהתפתחותו הגבור הגדול הזה, מרדכי שלך, של כולנו, במשך הזמן, שאת לא ראית אותו. — — — אבלנו כבד! אבל גדולה גם החובה המוטלת עלינו — להבין אותו וללכת בדרך כה הלך הוא בחייו."

קומיסאר פוליטי של הבטליון „אברהם לינקולן" כתב:

„הוא היה אחד המועטים, שנקברו בכבוד צבאי, על אף סערת הקרבות. הוא היה ידוע כאיש גבורה של הצבא הרפובליקני, של הבריגאדות האינטרנציונליות. הוא היה אהוב על הכל..."

מפקד הבטליון האמריקני כתב עליו:

„קברנו אותו על הגבעה, שם מצא את מותו. אחר כך הוקמה אבן מצבה על קברו של חברנו האהוב ועליה שמו ושמות חבריו, חיילי הבטליון שלו, שנפלו באופנסיבה על הנהר אברו — — —. הוא היה חייל אנטי־פאשיסטי מצוין, מפקד נבון, מנהיג אהוב על האנשים הסרים למשמעתו. מותו לא היה לחינם: מפעלו חי במלחמה נגד הפאשיזם. ומפעלו חי בנצחוננו על הפאשיזם, ההולך ומתקרב. אנחנו, שידענוהו ואהבנוהו, מתגאים בו."

„בקרב כמה וכמה אלפים מאלה שנלחמו ועדיין נלחמים בפאשיזם, בהיטלר ובמוסוליני, היה מארק מילמן ידוע ואהוב."

חבר קרוב אליו כתב:

„הוא היה מן הראשונים ומן הטובים באנשים שכל עמי העולם שלחו לספרד כדי להגן על זכויות האדם ועל חירותו. שמות האנשים האלה יהיו תמיד שמורים בלבב עמי הארץ. — — — כבוד לאם, שחינכה בן כזה לעם, כבוד לעם שיש לו בנים כאלה..."

גם אלה בגבורים

מארץ-ישראל, אשר נתנו את חייהם למען חרות האדם ולמען חרות עמם, במלחמה נגד המפלצת הפאשיסטית על אדמת ספרד, בשנות 1936—39. לזר תהלה לא נשאו נפשם, לתודת דורם לא ציפו.

נדיבי לב, ענוי רוח, נאמנים עם הכרתם, בהירי עינים, לוחמים אצילים, אוהבי האדם, —

רוחכם ורוח חבריכם עלומי-השם שנפלו על משמרתם הנעלה תרחף על מפעל הטוב בימים יבואו ותאציל מטוהר זהרה על בנים ובני בנים.

אברמוביץ׳ דניאל, קפיטן;
אדלר —, מטובי החיילים בבטליון ה־10, בבריגאדה ה־14. נפל בחזית מדריד, כשהתנדב לתפקיד מסוכן;
אורמוש אמיל; קצין בבטליון „ראקושי" בבריגאדה ה־13; נפל בקרב על נהר אברו;
אלקון חיים; נפל במדריד בקרב רחוב, ליד מכונת היריה שלו, בהגנה על הרובע האוניברסיטאי;
אנטלר משה, ליטננט בבטליון „מיצקיביץ", נפל ממש בשעה שלפני הוצאת הבריגאדות מספרד, הציל ציוד הבריגאדות במחיר חייו.
אקויסט רוברט, ליטננט של הבריגאדה ה־11. נפל בקרב על נהר אברו.
בורסוק אריה, נלחם בבריגאדה ה־13, נפל בחזית האברו.
בריקנר יוסף, נפל בלרידה.
גוטליב —; מהנדס בחברת החשמל של רוטנברג. נפל בחזית טרואל.
הלפרן ברל, בתור נהג של בטליון העביר שליחויות חשובות במטר יריות של האויב. בין הנעדרים בחזית ולנסיה.
וייטמן אברהם, קומיסר פוליטי בבטליון „הנס ביימלר", מת מפצעיו בחזית טרואל.
וייסברג יוסקה, נפל בשבי והצליח להשתחרר כ„ספרדי". עבד כחשמלאי באחד המיניסטריונים של פרנקו, עד שהוכר ונורה.
ויץ (נחומי) אלברט, מן הבטליון „אדגר אנדרי", נפל בנובמבר 1936.
וכסלר הרצל.
זאבודניק פייבל, נפל בסיירה קימאדה, אסטרמדורה;
זילברשטין סוניא; נפל בחזית סאראגוסה;
טבצ׳ניק —; נעלם בחזית אראגון בראשית מלחמת ספרד.
טודרוס שמחה;
טיטלבוים —;
יונגקראוט —; נפצע קשה בקרבות קאסא דיל קאמפו בחזית מדריד; מת מפצעיו.
יונגשטין טוביה;
יעקבי אימרה, ראש קבוצת כדור־רגל של „המכבי" בארץ. גיבור

אהוב בבטליון „אדגאר אנדרי". בשליחות למפקד בחזית האש נתקל בטור טנקים גרמניים, שרמסו אותו ברכבו על האופנוע.

יפה יצחק, כבש בראש פלוגה תחנת רכבת ושם פלח כדור את ראשו.

כהן הנס; יליד ברלין;

כהן י.; בחור ספרדי, יליד הארץ, נפל בקרב על קיחורנה.

ליבסקינד יוסף; נפל בלרידה;

לוי מאיר; קומיסר פוליטי בבטליון „ראקושי"; נפל בסיירה קימאדה;

מילמן מרדכי, קפיטן; מפקד הבטליון ה־24 בבריגאדה ה־15, נפל ביום 5 באוגוסט 1938 בימי האופנסיבה על נהר אברו.

מנדל ליאו, לקח חלק בנסיגה האיומה של אראגון ועקבותיו נעלמו בסביבת מורילה.

סגל מיכל; נעלם עם הלפרן.

עבד־אל־חילק עלי, נפל בסיירה קימאדה, אסטרמדורה.

פאלווה אלכסנדר, נפל בחזית מדריד.

פינקלשטין אשר; נפצע ביד ימינו ואצבעותיו נשארו משותקות. הוצא בעזרת הממשלה הסוביטית ממחנה רכוז צרפתי. בברית המועצות נרפאו אצבעותיו; התאמן כפאראשוטיסט בצבא האדום, השתתף מאחורי קוי האויב בפעולות פרטיזניות. קבל אות הצטיינות גבוהה. נפל בקרב.

קאמי דוד; מהנדס בחברת החשמל בחיפה; קפיטן בבטליון האנגלי; נעלם.

קירמייר יעקב, לקח חלק בקרבות טרואל, אראגון, מדריד.

רוזובסקי „יונקה"; אנשי האויב הקיפוהו בלרידה, שם נפל בקרב האחד נגד הרבים.

רוזמארין —;

ריטר א.; נפל בהגנת מדריד, בחזית האראמה 1937;

שטוקשטיל אברהם, נפצע כמה פעמים, מת במחנה רכוז צרפתי.

שטאמלר שמואל; נפל בסיירה קימאדה.

שטרן דב (ברנהארד); קבל אות הצטיינות על מעשי גבורה בחזית מדריד; נפל בקרב בחזית האראמה 1937.

שניצר יוסף, נפל בסיירה קימאדה.

תהא נפשם צרורה בצרור החיים!

תוכן:

א. המפלצת פורצת ממאורתה — — — — — — — — 5
ב. עם פורק עולו — — — — — — — — — — — 8
ג. ספרד על הגרדום — — — — — — — — — — 11
ד. הבריגאדות הבין־לאומיות — — — — — — — 21
ה. מרדכי מילמן — — — — — — — — — — — —
1. ילדותו — — — — — — — — — — 29
2. תלמיד הגימנסיה — — — — — — — 31
3. נפתולי נעורים — — — — — — — 32
4. להשתלמות בצרפת — — — — — — 34
5. למען החירות — — — — — — — — 39
גם אלה בגיבורים — — — — — — — — — — —

התמונות:

1. מטה הבטליון ה־24, בימי ההתקפה על גאנדיסה, אוגוסט, 1938.
במרכז — מרדכי מילמן.
2. מפקדת הבטליון ה־24 (מימין לשמאל): קפיטן מרדכי מילמן, קפיטן חרמן הרנאנדיז, קומיסאר אנטוניו חיל קאביזאס — בחזית האברו, ליד פאלסיט, אפריל 1938.
3. הסטודנט מרדכי מילמן (ננסי).
4. ביקור הגנרל מיאחא (הראשון משמאל) בעמדות הבטליון; קפיטן מילמן — השלישי בין העומדים.
5. מרדכי מילמן היה פועל בתערוכה בתל־אביב, בביתן של ס.ס.ס.ר.; שנת 1932.
6. קפיטן מילמן, לפני התקפת אברו, 1938.
7. תעודת כבוד של הרפובליקה הספרדית לקפיטן מרדכי מילמן, אחר מותו.

El Excmo. Sr. Dn. JUAN NEGRÍN LÓPEZ, Presidente del Consejo de Ministro
Ministro de Defensa Nacional, y, en su nombre, el Ilmo. Sr. Dn. Antonio Cordón
cia, Coronel de Artillería, Subsecretario del Ejército de Tierra.

CERTIFICA: Que Don ......Marc Milman......................
ha combatido en ESPAÑA en las Brigadas Internacionales con el
pleo de...Capitan........, en defensa de las libertades del PUEBLO ES
ÑOL, perteneciendo como tal combatiente a la...15ª...Brigada.
Habiendo caido en el
~~Al servicio del~~ territorio que vino a defender el referido...oficia
el Gobierno de la REPÚBLICA manifiesta por el presente certificado el
decimiento de la NACIÓN, a que se ha hecho acreedor por su leal adhesió
comportamiento, en beneficio de ESPAÑA, en la SEGUNDA GUERRA de su IN
PENDENCIA.

Barcelona a 10 de noviembre de 1938

Antonio Cordón

תעודת כבוד של הרפובליקה הספרדית לקפיטן מרדכי מילמן אחר מותו

מפקדת הבטליון ה־24 (מימין לשמאל): קפיטן מרדכי מילמן, קפיטן חרמן הרנאנדיז, קומיסאר אנטוניו חיל קאביזאס — בחזית האברו, ליד פאלסיט, אפריל 1938.

מטה הבטליון ה־24, בימה ההתקפה על גאנדיסה אוגוסט, 1938. במרכז - מרדכי מילמן.

קפיטן מילמן, לפני התקפת אברו, 1938.

ביקור הגנרל מיאחא (הראשון משמאל) בעמדות הבטליון:
קפיטן מילמן – השלישי בין העומדים.

מרדכי מילמן היה פועל בתערוכה בתל־אביב. בביתן של ס.ס.ס.ר.
שנת 1932.

הסטודנט מרדכי מילמן (ננסי)